

BOLONYAI GÁBOR

LAPSZÉLI JEGYZETEK TADDEO UGOLETO SZÓTÁRÁBAN*

Taddeo Ugoletto, Mátyás könyvtárosa korának elismert humanista tudósa volt. Magyarországi tartózkodása után több latin irodalmi mű editio princepsét is sajtó alá rendezte, többek között Quintilianus, Augustinus, Ausonius és Claudianus egyes írásait. Szövegkiadói munkájával párhuzamosan készített tanulmányai azonban nem maradtak ránk. Emiatt különösen értékesek azok a bejegyzések, elsősorban pótlólagos címszók és magyarázatok, amelyeket Johannes Crastonus 1483. november 10-én Vicenzában megjelent, jelenleg Bécsben őrzött (ÖNB Ink. X. E. 9.) görög–latin szótárának egyik példányába írt bele, néhány évvel azt követően, hogy megkezdte Corvin János nevelését. A kutatásban eddig figyelmen kívül hagyott bejegyzések alapján nemcsak Ugoletto görögös műveltségére és olvasmányaira lehet következtetni, hanem új adatok nyerhetők a Királyi Könyvtár görög nyelvű könyvvállományával kapcsolatban is.

Kulcsszavak: görög–latin szótár, humanizmus, korvina-kutatás, marginália

Az első nyomtatott görög–latin szótár Giovanni Crastone (Johannes Crastonus) karmelita szerzetes szerkesztésében jelent meg 1478-ban Milánóban. A második kiadás öt évvel később Vicenzában látott napvilágot, az impresszum szerint 1483. november 10-én hagyta el Dionysius Bertochus nyomdáját. Ennek a vicenzai kiadásnak egyik példányával ajándékozta meg Paulus Romuleius¹ barátját, Taddeo Ugolettot, aki ez idő tájt már évek óta Hunyadi Mátyást szolgálta Budán mint királyi könyvtáros. Ugoletto megbízatása ekkoriban már valószínűleg nemcsak a könyvgyűjtemény fejlesztésére és gyarapítására szólt, hanem Mátyás házasságon kívül született fiának, Corvin Jánosnak humanista nevelésére is.²

* A tanulmány a „Corvina Graeca” című (K 75693) OTKA-pályázat keretében készült.

¹ Minden bizonnyal azonos annak a vitairatnak szerzőjével, amely Giorgio Merulát, Ugoletto szeretett mesterét vette védelmébe (*Apologia pro Georgio Merula adversus Cornelium Vitellium*. Venezia 1482), lásd *P. O. Kristeller: Iter Italicum*. Vol. II. Italy. Leiden 1977³, 63. Említést érdemel, hogy Mátyás könyvtára Merula válogatott műveit is tartalmazta egy 1485 és 1490 között készült kódex (Modena, Est., Cod. Lat. 441) jóvoltából.

² Corvin Jánost először 1485 februárjában nevezte meg Mátyás mint lehetséges utódját (arra az esetre, ha Beatrixtól később sem születik gyermeke), és forrásainkban gyakran ehhez kapcsolódóan hangzik el az is, mekkora gondot fordított fiának trónörököshez méltó nevelésére (legkorábban Bonfininél: *A magyar történelem évtizedei* 7. 125), arról pedig, hogy nevelésére Ugoletto felügyelt, elsőként Naldi tudósít (*De laudibus augustae bibliothecae* 1. 276–370). Corvin János ekkor már 12 éves volt, ezért valószínűnek tűnik, hogy a Mátyás mellett élő ifjú oktatása már évekkorábban elkezdődött. S minthogy más nevelőt nem említenek a források, kézenfekvőnek látszik a feltételezés, hogy ezt a feladatot már 1485 előtt is Ugoletto látta el. A pármai humanista 1478-ban mondott le Reggio d'Emilia-i professzori állásáról, s minden bizonnyal közvetlenül ezután érkezett meg Budára; Corvin János nevelésével néhány évvel később kezdetét el foglalkozni (lásd *A. Del Prato: Librai e biblioteche parmensi del sec. XV*. Archivio storico per le province Parmensi, nuova serie IV (1904) 8–10). A jóval 1485 előtti időpontot valószínűsíti az a körülmény is, hogy a Bianca Maria Sforzával kötendő házasságról folytatott tárgyalások, melyeken Corvin János trónörököshez és a könyvtár leendő tulajdonosához méltó műveltsége is latba esett, már 1486-ban megkezdődtek titokban.

Az ajándékba kapott segédkönyv, melynek legfőbb újdonsága abban állt, hogy néhány alapvetően fontos klasszikus ókori mű szóanyagára támaszkodott,³ így kétszeresen is jó helyre érkezett: Ugoletto saját kutatásaiban is hasznát vehette, és tanári munkáját is segíthette. Később, Mátyás halála után, Ugoletto főként szövegkiadással foglalkozott, valamint ehhez kapcsolódóan, ennek melléktermékeként különféle kisebb filológiai problémák vizsgálatával. Fivére nyomdájában – számos egyéb kiadvány mellett – őt szerző életművének, illetve egyes műveinek editio princepsét is megjelentette,⁴ vegyes témájú tanulmányaiból pedig egy kötetnyi gyűlt össze, bár magát a gyűjteményt csupán címéből ismerjük (*Eclogae*),⁵ maguk az írások elvesztek. 1490 után kiteljesedő filológiai pályája alapján egyértelműnek látszik, hogy Ugoletto saját tudományos tervei szempontjából is hasznosnak találhatta a legfontosabb iskolai auktorok szókincsét elsőként feldolgozó kétnyelvű szótárát. Megérkezése pillanatában azonban leginkább Corvin János görög tanításához jöhetett kapóra a szótár. Fia görögre oktatását Mátyás különösképp ambicionálta, nyilvánvaló összefüggésben azzal, hogy a halála után fiára testálandó könyvtára kialakításában is különleges hangsúlyt fektetett a görög gyűjtemény fejlesztésére. Mindezek fényében nem csoda, hogy Ugoletto azonnal nekilátott a szótár tüzetes áttanulmányozásának, és szócikkről szócikkre haladva átolvasta az összes tételét. A lapok szélére különféle bejegyzéseket írt: görög tételeket illesztett a meglévőkhöz, újabb alternatívákkal bővítette a szótár által megadott latin megfelelőket, alaktani, nyelvhasználati vagy stilisztikai megjegyzésekkel látta el őket, szerzők és címek feltüntetésével vagy olykor idézetekkel dokumentálta egy-egy szó jelentését. A 260 fólióra nyomtatott szótár eredetileg mintegy 15 ezer szócikket ily módon Ugoletto több mint ezer újabb adattal egészítette ki. Pontosán nem tudjuk, mindez mennyi időbe tellett, de hat hónapnál semmiképpen sem tartott tovább, mert a szótár utolsó lapján 1484. június 20-i dátummal örökítette meg „olvasószerkesztői” munkájának befejezését: *Relectum xx°. Iunii mcccclxxxiiii*^o (1. ábra).⁶

Az Ugoletto saját kezű bejegyzéseivel ellátott – és ÖNB Ink. X. E. 9 jelzettel jelenleg a bécsi Nemzeti Könyvtárban őrzött – Crastonus-szótár margináliáit tudomásom szerint mind ez ideig senki sem vizsgálta meg.⁷ Magát a nyomtatványt, illetve a bejegyzések

³ P. Thiermann: I dizionari greco-latini fra medevio e umanesimo. Les manuscrits des lexiques et glossaires de l'Antiquité tardive à la fin du moyen âge. Actes du Colloque international. Ed. J. Hamesse. Louvain-la-Neuve 1996, 664–668.

⁴ Calpurnius: *Bucolica*, Nemesianus: *Bucolica* (1491 k.), Claudianus: *Carmina* (1493. ápr. 23.), Quintilianus: *Declamationes minores* (1494. júl. 3.) és Ausonius: *Opera* (1498 júl. 10.). Említést érdemel még Augustinus: *Opuscula* (Parma 1491. márc. 31.), az *Ilias Latina* (1492) és Plautus: *Comoediae* (Parma 1502) kiadása.

⁵ Erről az Ausonius-kiadás bevezetőjében számol be.

⁶ 264^r; a beírás Ugoletto tulajdonosi bejegyzésével folytatódik: *Thadaei Ugoleti: Paulus Romuleius dono dedit.*

⁷ Ugoletto jegyzeteire már F. X. Schier is felhívja a figyelmet (Dissertatio de Regiae budensis bibliothecae Mathiae Corvini ortu, lapsu, interitu et reliquiis. Wien 1799, 30). A nyomtatványról rövid kodikológiai leírást ad Csapodi Cs. – Csapodi-Gárdonyi K. (Bibliotheca Hungarica. Kódexek és nyomtatott könyvek Magyarországon 1526 előtt. I. Fennmaradt kötetek: 1. A–J., Budapest 1993, 105). Leírásukban hivatkoznak I. Schunke

tényét természetesen mind a nemzetközi, mind a magyar kodikológus szakma számon tartotta, de a margináliákban rejlő információk, a belőlük levonható következtetések stb. egyelőre feltáratlanok. Pedig ezek a lapszéli jegyzetek mind Ugoletto szellemi arcképehez, mind Mátyás könyvtárának történetéhez értékes adatokkal és tanulságokkal szolgálhatnak. Ugoletto görög műveltségét több kortárs szerző is elismerőleg említi meg (például Bonfini, Naldi, Poliziano), de ennek közvetlen, kézzelfogható bizonyítékával (a Crastonus-szótár margináliáit leszámítva) nem rendelkezünk. A jegyzetek vizsgálata mindenekelőtt Ugoletto olvasmányaira deríthet fényt, akár emlékezetben elraktározott, akár frissen olvasott könyvrészletekről van szó, s ezeken keresztül műveltségére és görög tudása mélységére is következtethetünk.⁸ A friss olvasmányok lehetőségéből adódik azonban, hogy az esetleges konklúziók nem csupán az ő olvasottságára deríthetnek fényt. Az olyan esetekben ugyanis, ahol inkább az valószínűsíthető, hogy Ugoletto nem emlékezetből dolgozott, hanem valahonnan másolt (ne felejtjük, több mint ezer tételről van szó!), értelemszerűen azzal az eshetőséggel is számolnunk kell, hogy a szóban forgó könyvet vagy a saját, vagy a királyi könyvtár polcairól emelte le. A jegyzetek forrásainak azonosítása tehát a Budán lévő könyvek szempontjából is jelentőséggel bír.

Elméletileg tehát a következőképpen képzelhetjük el, hogyan kerültek a Crastonus-szótár szélére a jegyzetek:

1. Lehetséges, hogy Ugoletto saját maga olvasta azokat a görög nyelvű műveket, amelyekből szavakat, idézeteket másolt át, az előbbieket latin megfelelőikkel együtt. A görög szavak jelentését akár saját maga következtethette ki a szövegösszefüggés alapján, akár valamilyen segédkönyvből (egy- vagy kétnyelvű kéziratos szótárból) nézhette ki. Az olvasásra és a szótározásra azonban éppúgy sor kerülhetett

(a) még Itáliában, diákévei vagy tanársága idején – ebben az esetben azt kell feltételeznünk, hogy saját korábbi jegyzeteit másolta át Crastonus-szótárába,

(b) ahogy az is elképzelhető, hogy Budán található könyvek olvasása nyomán készültek a bejegyzések,

---

tanulmányára, aki a nyomtatvány bőrkötését egy bécsi mesternek tulajdonítja: Zur Frage der ungarischen Frührenaissanceebände. Gutenberg-Jahrbuch (1965) 396. Az utóbbi két bibliográfiai adatra Ritoókné Szalay Ágnes hívta föl a figyelmemet; ezúton is köszönöm szíves segítségét.

⁸ Ugoletto munkásságáról szövegkiadásai mellett csak néhány előszava és két nagyon rövid levele alapján alkothatunk képet, lásd *E. Ábel – S. Hegedűs*: *Analecta nova ad historiam renaissance in Hungaria litterarum spectantia*. Budapest 1903, 458–459 és 478–479. Különösen az 1499-es Ausonius-kiadásában említett *Ecloga* eltűnése sajnálatos, lásd *F. Rizzi*: *Un umanista ignorato Taddeo Ugoletto*. Aurea Parma 37 (1953, fasc. I–II.) 16. Pályáját és filológiai tevékenységét tárgyaló legfontosabb tanulmányok: *A. Ciavarella*: *Un editore e umanista filologo: Taddeo Ugoletto della Rocca*, *Archivio storico per le province Parmensi*, serie quarta 9 (1967) 133–173; *V. Branca*: *Mercanti e librai fra Italia e Ungheria nel Rinascimento*, Ed. *V. Branca*. Firenze 1983, 344–345; *L. Guareschi*: *Taddeo Ugoletto e l'umanesimo milanese*, *Bolletino del bodoniano di Parma* 7 (1993) 279–289; *L. Guareschi*: *L'Ungheria e l'umanesimo italiano, Due note su Taddeo Ugoletto*. *Bolletino del bodoniano di Parma* 8 (1994) 188–200. Az utóbbi két tanulmány beszerzéséért Ritoókné-Szalay Ágnesnek tartozom köszönettel.

(c) miközben azt sem zárhatjuk ki, hogy bizonyos szavakat, szöveghelyeket – bárhol is olvasta őket – emlékezetből idézett föl.

2. Elképzelhető továbbá az is, hogy Ugoletto nem saját olvasmányai alapján jegyeztelt, hanem más valaki(k) kétnyelvű szóanyagát vette át. Ezt nagy valószínűséggel Budán kellett, hogy megtegye.⁹

A fenti lehetőségek természetesen nem egymást kizáró alternatívák, s csak egyenként állapítható meg, hogy egy-egy beírás az előbb felsorolt lehetőségek közül feltehetőleg melyik módon került a margóra. Mielőtt a jegyzetek vizsgálatába foglalnánk, érdemes pontosabban is meghatározni ezek típusait. Alapvetően négy kategóriába sorolhatók:

1. Túlnyomó többségük kétnyelvű glossza: egy-egy görög szó egy- vagy kétszavas latin megfelelőjével, például ἐνδιόρθωσις *emendatus* (99^r).

2. Mintegy száz esetben a görög szavakhoz hosszabb görög meghatározás vagy magyarázat tartozik, például κινάβρα κυρίως ἢ τῶν τράγων δυσωδία, ἀπλῶς δὲ καὶ ἡ οἰῶν (132^r). A meghatározások nyilvánvalóan egynyelvű görög szótárakból, scholionokból vagy grammatikai művekből származnak.

3. Hasonló mennyiségben (egészen pontosan 108 esetben) fordul elő, hogy egy-egy görög szó nemcsak latin megfelelőjével kerül a margóra, hanem a szót használó szerző megnevezésével, sőt gyakran műve címének megjelölésével együtt is, például ὀρίσματα *pro moenibus ap<ud> Eurip<idem> in Hecuba* (174^v).

4. Végül 16 szó esetében Ugoletto a szerző nevének kívül azt a szöveghelyet is beidézi, ahol az előfordul, például a θρόνονν szót a következő megjegyzéssel együtt veszi föl a szócikkek közé: *Theocritus in Pharmaceutria* νῦν δὲ λαβοῖσα θρόνονα (114^r).

Ha ezek után kézbe vesszük Ugoletto szótárát, első pillantásra feltűnhet, hogy ahol több tétel került a lapszélre, az egyes szavak nemcsak a nyomtatott szótár szócikkeihez igazodnak alfabetikusan, de egymáshoz képest is pontos ábécésorrendben követik egymást. Az is megfigyelhető továbbá, hogy a közvetlenül egymás alá írt tételek gyakran enyhén jobbra tolódva, de mindig egyenletesen követik egymást (2. ábra). A lejegyzésnek e két sajátossága alapján szinte biztosra vehetjük, hogy Ugoletto egyhuzamban írta be ezeket a szavakat, mégpedig egy alfabetikusan már eleve elrendezett szójegyzék alapján. S minthogy az írásmód külső jegyei (a betűk formája, nagysága, a tinta színe stb.) a fentebb említett két kategóriában (kétnyelvű glosszák, egynyelvű meghatározások hivatkozás nélkül) a magányos tételeknél is változatlanul megfigyelhetők, feltételezésünket ez utóbbiakra is kiterjeszthetjük.¹⁰

⁹ Máskülönben azt kellene feltételeznünk, hogy Ugoletto néhány hónapra szabadságot vagy valamilyen külföldön teljesíthető megbízást kapott, és éppen ezalatt jutott ezeknek a jegyzeteknek a birtokába – az előbbi még lehetségesnek tűnik (bár adatok nem támasztják alá), az utóbbi véletlennek azonban kicsi az esélye.

¹⁰ A harmadik és negyedik kategóriába tartozó bejegyzések esetében (az előbbieket közé tartozik például a 3. ábra legfelső margináliája is) már eltéréseket mutat az írásképp; ennek magyarázatára később térek vissza.

De miféle szójegyzékből dolgozhatott Ugoletto? A kérdésre egyértelmű választ kaphatunk, ha Ugoletto margináliáit egybevetjük annak a glosszáriumnak az anyagával, amelyik bő tizenegy évvel korábban, 1472-ben bekövetkezett haláláig Janus Pannonius tulajdonában volt,¹¹ s amelyet jelenleg szintén az Osztrák Nemzeti Könyvtár őriz, Suppl. gr. 45 jelzettel. Voltaképp egyetlen oldalnyi szöveg összehasonlítása elegendő annak belátására, hogy Ugoletto ebből a szójegyzékből másolta át a Crastonus-szótárból hiányzó tételeket (3. és 4. ábra). Tüzetesebb vizsgálat után az is kiderül, hogy a lapszéli bejegyzések egy része nem ebből a glosszáriumból származik, másfelől Ugoletto nem vette át belőle az összes szót, amit a Crastonus-szótár nem tartalmaz, vagyis nem egy az egyben, mérlegelés nélkül másolt, hanem kihagyásokkal, illetve hozzátételekkel. A fentebb említett 2. lehetőség mellett így az 1. (b) és (c) esetekkel is számolnunk kell.

A Janus-féle glosszárium egyik sajátossága, hogy a szócikkek mellett marginális kiegészítéseket és idézeteket is tartalmaz, főként Aristophanés-scholionokból és a *Suda*-lexikonból, valamint kisebb részt közvetlenül ókori szerzőktől is.¹² Ugoletto jegyzeteinek előbb említett többfélesége alapvetően ennek köszönhető. Ha most valamenynyit típus figyelembe véve hasonlítjuk össze a két szótár margináliáit, a következő kép bontakozik ki.¹³ Ugoletto összesen 115 egyszavasnál hosszabb lapszéli jegyzetet vett át Janus szótárából (az eredeti anyag mintegy húsz százalékát).¹⁴ Közülük 22 egyértelműen a *Felhők*ből vagy annak scholionjaiból származik (ἀδελφιδή, αἰρούμενον, ἀκόρητος, ἀλεκτρύων, βέκ, ἐδιδάξαμην, θούριον, ιατταταί, κάχρω, καλάμω λευκῶ, καρκίνος, κοττάβων, κρίνον, ξύστις, ξυνωρίσιν, πό<σ>θη, πό<σ>θιον, σάλπιγξ, τραυλίζω, ὕαλος, ὑπερφρονῶ, φασικανοί), 12 a *Plutos*hoz (ἀβίωτος, ἄθαρα, ἀρτιάζομαι, δειλάκρα, εἴη, ἐξωμμάτῳ, ἐπόπτυσσε, κινάβρα, ξυνθιασῶται, ὀπτόν, στροφαῖος, φθοῖς), kettő pedig (ἄλως és ῥιγεῖν) mindkettőhöz köthető. 17 további tétel eredete nem állapítható meg teljesen egyértelműen, de nagy valószínűséggel a két komédia valamelyikéből származik. A maradék 62 tétel eredete vegyes. Egy népesebb csoport olyan gyakran használt

¹¹ A szótárt sokáig úgy tartották számon, mint Janus Pannonius saját kezűleg másolt példányát, és pedig *M. Denis* közlése alapján, aki a következő beírást látta valószínűleg egy – azóta elveszett – előzőklapon: Ἰανὸς ὁ παννονίος ἵγια χειρὶ ἐγραψεν ὅταν τὰ ἑλληνικὰ γράμματα μαθεῖν ἐμελεῖν, *Janus Pannonius propria manu scripsit, quando graecas litteras discere cura fuit* (közli *J. Bick*: Die Schreiber der Wiener griechischen Handschriften. Wien – Prag – Leipzig 1920, 55). Ezt az általánosan elfogadott nézetet *Kapitánffy I.* kérdőjelezte meg, azt vitatva, hogy Janus tulajdonosi beírása kellő alapot nyújthatna ahhoz, hogy az egész szótár másolását is neki lehessen tulajdonítani. Értelmezése szerint Janus csak a szóban forgó mondatot írta le saját kezűleg (Aristophanes, Triklinios, Guarino und Janus Pannonius. Act. Ant. Hung. 36 (1995) 351–357). A kérdéstről lásd legutóbb *Ötvös Zs.*: A Renaissance Vocabularium by Janus Pannonius? (ÖNB Suppl. gr. 45). Acta Ant. Hung. 48 (2008) 237–246.

¹² Lásd *Kapitánffy I.*: i. m. (11. jegyz.) 355.

¹³ Ezúton köszönöm Ötvös Zsuzsának, hogy rendelkezésemre bocsátott digitális felvételeket a *Vocabularium*-ról (melynek szövegét kritikai kiadásban készül megjelentetni), és megosztotta velem észrevételeit néhány kodikológiai részlettel kapcsolatban. A tanulmány megírásának kezdeti szakaszában a Crastonus-szótárat az MTA Könyvtárának mikrofilmmásolata segítségével használtam (Mf 1196/II), később pedig a *Vocabularium*mal együtt eredetiben is megvizsgáltam.

¹⁴ Húsz találmásra kiválasztott oldalon végzett számítások alapján.

szavak magyarázatát tartalmazza, amelyek gyakori előfordulásuk miatt nem köthetők egyetlen szerzőhöz vagy szöveghelyhez sem. Kisebb részük ókori lexikonok szó szerint vagy rövidítve idézett szócikkeivel azonosítható.

Ha az összehasonlítást a szerzői neveket is feltüntető idézeteken végezzük el, akkor az idetartozó 55 eset közül 31 Aristophanés nevét adja meg (az egyes művek címei nélkül), 10 Xenophón, 5 Plutarchos, 2 Démosthenész, 1-1 pedig Hérodotos, a komédiaszerző Platón (a *Suda* közvetítésével), Lukianos, Thukydides, Lucretius (Nonius Marcellus közvetítésével), Lucilius (szintén Nonius Marcellus közvetítésével), valamint Varro nevét. A statisztikák tehát elsősorban Aristophanés két darabjának s főként a *Felhők* kiemelt helyzetét mutatják. Mindez alapvetően összhangban van a Janus-féle szótár anyagával, ahol szintén a *Felhökhöz*, valamint a *Plutoshoz* kapcsolódik a margináliák többsége.¹⁵ A prózaszerzők közül szintén a Janus-szótár glosszátorának preferenciáival megegyezően kerül viszonylag sok Xenophón-idézet Ugoletó szótárába, Platónról és a *Basilika* című görög nyelvű római jogi törvénykönyvből viszont egyáltalán nem vesz át idézeteket. Különösen az utóbbiak mellőzése feltűnő, mert belőlük 26 is van, míg a Platón-idézetek száma hét.¹⁶ A többi szerző esetében az idézetek száma és aránya többé-kevésbé megfelel a Janus-szótár margináliái anyagának.

Ezekből az adatokból csak óvatos következtetéseket lehet levonni azzal kapcsolatban, hogy milyen logika szerint másolta át Ugoletó az idézeteknek éppen azt az ötödét, amelyet átmásolt. Az arányok megtartása inkább esetlegességet sejtet, azt, hogy a margináliák átvezetések Ugoletó nem összpontosított bizonyos művek vagy szerzők szóanyagára, vagyis nem „szótározás” céljával írta át a jegyzeteket. A különféle egyéni szempontok (szóismerete, érdeklődése stb.) valószínűleg egyedileg érvényesültek és határozták meg, hogy egy adott lapszéli idézetet átvegyen vagy kihagyjon-e. A két szerző, főként a *Basilika* esetében viszont a teljes mellőzés, ha negatívan is, de határozottabb tendenciákra utal: a római jogi terminusok és görög megfelelőik, úgy tűnik, nem érdekelték Ugoletót. Az idézetek alacsonyabb száma miatt a Platón-hivatkozások mellőzésének esetleges okairól kockázatosabb volna feltételezésekbe bocsátkozni.

Jóval többet árulnak el Ugoletó saját jegyzetei. A legbiztosabban beazonosíthatók s egyúttal legbeszédesebbek értelemszerűen azok az egy- vagy többszavas idézetek, amelyek mellett szerzői nevet vagy műcímet is feltüntetett Ugoletó. A 91 jegyzet többsége (53) ebbe a kategóriába tartozik (lásd az 1. és 2. táblázatot). Az 53-ból 18 Euripidész *Hekabéjából* származik, 17 a *Septuaginta* öt különböző könyvéből, 3-3 az *Iliasból*, Theokritos idilljeiből, valamint Plinius *Naturalis Historiájából*, 2-2 Donatus Terentius-kommentárjaiból, Suetonius császáréletrajzaiból és Jeromos exegétikai műveiből, 1-1 pedig nyolc különböző helyről (a hivatkozott helyek száma így 58-at ad ki, mert öt ízben egyszerre két szerzőre is hivatkozik Ugoletó). 18 további lapszéli jegyzet eredete hivatkozási adatok nélkül is megállapítható; ritka előfordulásuk miatt ugyanis nagy biz-

¹⁵ *Kapitányfy I.*: i. m. (11. jegyz.) 355, valamint *Ötvös Zs.*: Egy humanista vocabularium. ÖNB Suppl. Gr. 45. Budapest 2010 (szakdolgozat) 29–30.

¹⁶ *Ötvös Zs.* számításai alapján: i. m. (15. jegyz.) 31.

tonsággal pontosan beazonosíthatók azok a szöveghelyek, ahonnan a szótárba felvett vagy jegyzettel ellátott szavak származnak (4. táblázat). Túlnyomó többségük (14) ezúttal is a *Hekabé*hez köthető, a maradék négy pedig az *Iliashoz*, Plutarchos *Lakón mondásaihoz*, egy Plautus-komédiához, valamint Vergilius *Georgicájához* kapcsolódik.

Mielőtt továbblépnénk a lehetséges források kérdésére, érdemes egy pillantást vetnünk a jegyzetek írásképre. Ezeknek a beírásoknak a többsége ugyanis másként néz ki, mint azok, amelyeket a Janus-féle szótárból másolt át Ugoletto. Lejegyzésükhöz többnyire nem hegyezte ki a tollát, az íráshoz használt tinta fekete színe pedig – akár a tinta mássága, akár a tompább írástechnika miatt – mára jobban elhalványult, s hol szürkébe, hol világosbarnába hajlik. Az egyenletesen, olykor katonás rendben átmásolt jegyzetekhez képest Ugoletto saját bejegyzései nem mutatnak egységes képet, kevésbé rendezettek, kevesebb gonddal megformált betűi néha nehezen kiolvashatók. Főleg szabad szemmel nézve látszik úgy, hogy ezek a jegyzetek egyenként és utólag kerültek a szótárba, de a gyors és hevenyészett írásmód sokszor fényképen is világosan érzékelhető, mint például a *σχεδία*-hoz írt marginália esetében (5. ábra).

Az egyenetlen és többnyire eltérő írásképet tehát azt sejteti, hogy Ugoletto nem egy eleve meglévő szójegyzékből másolta át őket, egyhuzamra, hanem alkalmilag és külön-külön. Azokban az esetekben, amikor Ugoletto saját bejegyzései külsőleg nem különböznek a szótárból átmásolt szavaktól, elképzelhető az is, hogy a beírásra ez utóbbiakkal együtt és egy időben került sor, például olyankor, ha egy-egy szó vagy idézet hirtelen „beugrott” Ugoletónak. Ott viszont, ahol jelentős különbség mutatkozik a külalakban, indokoltabb egy második fázist feltételeznünk a jegyzetek készítésében. Olykor egyetlen szó esetében is érzékelhető ez a szakaszosság. A *σφυρόκοπος malleator* esete sajátos, de tanulságos példával szolgál. A lemmát eredetileg a *Vocabularium*ból másolta át Ugoletto, a szokásos éles tollal. A görög szó betűi azonban, ha most nézünk rájuk, nem egyformák: vékony vonallal van megrajzolva a *φρόκοπος* (sic) rész, vastaggal van elé toldva a szókezdő *σ*, illetve átírva a vékony *φ* betű. Szintén vastag betűvel beírva, saját megjegyzés is követi a lemmát, amely a *σφυρόκοπος* egyik előfordulási helyét adja meg: *in pr<im>o gen<esis>*. A lejegyzés menete a kétféle vonalvastagság miatt a két fázis feltételezésével rekonstruálható leglogikusabban. Első lépésben történhetett a másolás. Ennek során két hibát is elkövetett Ugoletto: a szókezdő *σ*-t és az *υ*-t is kihagyta a szóból. A hibákra később jöhetett rá, nem azonnal a leírás után, hanem olyankor, amikor már tompábban fogott a tolla (a *σφυρόκοπος* után közvetlenül következő lemma betűi ugyanis szintén vékonyak). Ekkor írta be a szókezdő *σ*-t, és húzta át a *φ*-t. Az utóbbit természetesen ismét rosszul csinálta, hiszen az *υ*-t kellett volna pótolnia. Újabb figyelmetlenségét minden bizonnyal az magyarázhatja, hogy a hibák javítására voltaképp csak mellékesen kerített sor, mert annak elsődleges oka, hogy a *σφυρόκοπος* szócikkhez visszatért, feltételezésünk szerint az lehetett, hogy az előbb idézett szöveghelyet (*Gen.* 4. 22. 2) – annak görög nyelvű olvasásakor – beírja mellé. Ekkor vehette észre és javíthatta ki hibáit (futólag és csak félig), ugyanazzal a vastagon fogó tollal, amellyel az ószövet-ségi hivatkozást is beillesztette.

Az ἄπύω szócikk esetében annak köszönhetően rekonstruálható a lejegyzés valószínű menete, hogy Ugoletto ezúttal a beillesztés helyét tévesztette el. Ez a szócikk abban különbözik az előzőtől, hogy ennek mind görög, mind latin részét saját maga írta meg. A latin nyelvű magyarázat a szó jelentése mellett annak stilisztikai értékét és egyik előfordulási helyét is tartalmazza: ἄπύω *poet<ice> vociferor in coni<unctivo> Eur<ipide>*. A bejegyzés másodlagos voltát azonban (vagyis azt, hogy eredeti szöveg olvasása hívta életre) a beillesztés helye bizonyítja. Ugoletto ugyanis rossz helyre szúrta be: az „ἄπιος *longinquus*” melléknév után. Nyilvánvaló, hogy a kiejtés vezette félre. De miért szól ez a tévesztés a bejegyzés utólagossága mellett? Azért, mert a Crastonus-szótárban már volt ἄπύω-szócikk. Ha tehát a szótár lemmáinak átnézésakor jutott volna Ugoletto eszébe ez az Euripidész-hely, akkor ezt az asszociatív jellegű megjegyzést alighanem az ἄπύω szócikknél tette volna meg, nem pedig az ἄπιος után, amelynek tartalmilag semmi köze hozzá, és így nehezen képzelhető el, hogy ösztönzést adhatott volna a gondolatársításra.

Más bejegyzések esetében a lapon elfoglalt helyük árulkodik arról, hogy a lemmák átmásolásához képest utólag kerültek a szótárba. Például a „ψίαθος *teges, storea*” szócikkhez fűzött megjegyzését (*storeae voc<abu>lo usum Livius et Hirtius*) nem mellé, hanem hat sorral lejjebb írta a lapszélre Ugoletto: nyilvánvalóan azért, mert a közvetlenül mellette lévő helyet már a szótárból átmásolt szavak egy csoportja foglalta el. A blokk utolsó két tagja ráadásul alfabetikusan is hátrébb kellene, hogy álljon; ami szintén arra mutat, hogy Ugoletto saját bejegyzése a szótárcikkek átmásolása után született.

Végül említést érdemel, hogy a kétféle bejegyzés között olykor más különbségek is megfigyelhetők. Míg a *Vocabularium*ból mindenféle jelölés nélkül írta át a szavakat a margóra Ugoletto, addig saját megjegyzéseit néha azonosító jellel látta el, például kettősponttal (ταμίειον 232^v, θυμός 114^v), hárompontos körrel (λείψανον 143^v, lásd a 6. ábrát) vagy iksszel (ἐπινίκιον 92^r, κορυδαλλός 136^r). Bár ezek a jelek a keletkezés sorrendjéről nem adnak információt, a két jegyzettípus megkülönböztetéséről feltétlenül.

Miért is van jelentősége a kétféle jegyzet nem egyszerre és nem egy időben történő beírásának? A sorrend tisztázása annak megítéléséhez nyújthat fontos támpontot, hogy feltételezhetünk-e Ugoletto saját jegyzeteinek lehetséges forrásai között bizonyosan vagy kérdőjelesen hitelesnek tartott korvinákat is. A szótár „átolvasását” (*relectum*), ahogyan erről már szó volt, az utolsó lap bejegyzése szerint 1484. június 20-án fejezte be Ugoletto. Átolvasáson minden bizonnyal a Janus-féle *Vocabularium* anyagával való tételes egybevetést kell értenünk, valamint a Crastonus-szótárból hiányzó szavak átvezetését. Kérdés azonban, hogy vajon Ugoletto saját jegyzetei is a megadott dátum előtt kerültek-e a lapszélékre, vagy csak később? Ha sem írásképekben nem különböznének a bemásolt tételektől, sem egyéb jel nem mutatna arra, hogy az utóbbiak másképp és máskor lettek lejegyezve, akkor ez a végig egységes íráskép komoly érvet szolgáltatna ahhoz, hogy a lehetséges források között kizárólag 1484 előtt keletkezett kódexeket és nyomtatványokat vegyünk csak figyelembe. A különbségek azonban láthatólag léteznek.

A kérdés egy vitatott hitelességű korvina kapcsán vetődik föl élesen: a codex Vin-dobonensis Phil. gr. 289 jelzetű kódex három olyan művet is tartalmaz, amelyek Ugoletto

ténylegesen használt forrásaiként szóba jöhetnek, köztük a *Hekabét*, melyhez a legtöbb saját jegyzete kapcsolódik, valamint a *Plutost*, melyhez az átmásolt jegyzetek jelentős része kötődik, végül a harmadik átfedés Theokritos idilljeinél mutatkozik. A vízjelek tanúsága szerint a kódexet valamikor 1487 körül (± 4 év) másolták, Ferrarában és Ferrara környékén gyártott papírra.¹⁷ Annak tehát, hogy a kézirat már 1484 júliusa előtt elkészült és Budára érkezett, még gyors szállítás esetén is csak kicsi a valószínűsége. Másfelől viszont a kódex jó eséllyel még 1490 tavasza előtt elkészülhetett, még mielőtt Mátyás meghalt volna, s ezzel Ugoletto szolgálata is véget ért volna. Ugyanakkor azzal a lehetőséggel nagyon is számolnunk kell, hogy megérkezni csak 1490 után érkezett meg Budára, hiszen amellett, hogy a kódex eleve készülhetett akár 1491-ben is, a Magyarországra szállítás időpontja elvben több évvel későbbre is tehető. Összességében tehát a vízjelekre támaszkodó kronológiai érvek, ha pozitív bizonyítékot nem nyújtanak is, de legalábbis nem zárják ki annak a feltételezésnek a lehetőségét, hogy az utólagosan beírt saját jegyzetek ennek a kódexnek az olvasása során keletkeztek.

A kézirat tartalma szintén összhangba hozhatónak látszik egy ilyen feltételezéssel. A szerény kiállítású papírkódex Bizáncban és a korabeli Itáliában is népszerű iskolai szerzők – nyelvi szempontból közepesen nehéz – darabjait foglalja magában. Olyan műveket, melyeket ennek megfelelően elsősorban haladókkal volt szokás olvasatni: Hésiodosz *Ergájiát* (egészen pontosan, néhány lap kiesése miatt, jelenleg a műnek már csak 587 sorát), az euripidési triászt (*Hecuba*, *Orestes*, *Phoenissae*), az aristophanési triász legkönnyebb darabját (*Plutos*), Theokritos idilljeit (szám szerint 11-et), valamint a hagyományosan Homérosnak tulajdonított *Batrachomyomachiát*.¹⁸ A szövegek többsége beletartozik a Moschopulos-féle kánonba, vagyis az iskolai műveknek abba a gyűjteményébe (az ún. *Syllogéba*), amelyet alapos szövegkritikai vizsgálatoknak vetett alá és részletes kommentárokkal látott el a bizánci tudós. Idetartozásuk a szöveghagyományban elfoglalt helyükből is kitűnik. Az euripidési darabok egyértelműen a moschopulosi recenziót képviselik,¹⁹ a hésiodosi és aristophanési szöveg pedig a Triklinios által mó-

¹⁷ A kódex papírjain négyféle vízjel található, közülük a legkésőbbi körülbelül 1487-ből való, lásd *K. von Holzinger*: Die Aristophaneshandschriften der Wiener Hofbibliothek. Sitzungsberichte Wien. Ak. phil.-hist. Klass. 167/4 (1911) 77–78. *Holzinger* a papír gyártása és felhasználása közötti Briquet-féle 15 éves időszakossal kalkulál, s ennek alapján datálja 1500 tájára a kéziratot. A ma általánosan elfogadott Piccard-féle ± 4 évvel számolva viszont (lásd *H. Bannasch*: Wasserzeichen als Datierungshilfen. Die Wasserzeichenkartei Piccard im Hauptstaatsarchiv Stuttgart. Zauberstoff Papier. Hrsg. J. Frantzke – W. von Stromer. München 1990, 72) az előbb említett 1483–1491 közötti időszakhoz jutunk.

¹⁸ *Csapodi Cs.* Sophoklész *Oedipus Rex* című tragédiáját is a kódexben található művek között említi (The Corvinian Library. History and Stock. Budapest 1973, 242), a kézirat valójában csak a tragédia egyik hypothesisét tartalmazza. A hibát eredetileg a bécsi könyvtár egyik könyvtárosa követte el, amikor a kódex előzéklapjára beírt tartalomjegyzéken tévedésből magát a művet tüntette föl. *H. Hunger* már helyesen közli katalógusában a kódex tartalmát (Katalog der griechischen Handschriften der Österreichischen Nationalbibliothek, Teil 1: Codices historici, Codices philosophici et philologici. Wien 1961, 387).

¹⁹ *A. Turyn*: The Byzantine Manuscript Tradition of the Tragedies of Euripides. Urbana 1961, 163.

dosított moschopulosi hagyományt.²⁰ A bécsi kódex Theokritos-szövegét nem vizsgálták meg alaposan szövegkritikai szempontból, részben mert kései apográf lévén, nem nagyon lehetett eredeti olvasatokat remélni tőle, de részben azért is, mert a tinta elhalványodása miatt a szöveg rendkívül nehezen volt olvasható (ahogy ma is). A *Batrachomyomachia* esetében vitatott, hogy maga a mű beletartozott-e egyáltalán a Moschopulos-féle kánonba, a szöveg hagyományozásában mindenesetre nem tartanak számon „moschopulosi ágat.”²¹

A kódex itáliai másolója, aki két helyen is szignálja a példányt neve görögösített változatával (Frankiskos), rendszertelen sűrűségben lapszéli jegyzetekkel, főként a görög szavak latin megfelelőivel is ellátta a szöveget.²² A kódexről így elvben elképzelhető – akár tartalmát, akár keletkezésének legkorábbra tehető időpontját nézzük –, hogy Ugoletto szerezte be és használta föl Corvin János görögitanításához. A feltételezés ellen az szólhat leginkább, hogy a kódex utolsó lapján (197^r) Bakócz Tamás bíboros saját kezű tulajdonosi aláírása olvasható (*Thomae Car<dina>lis Strig<oniensis>*),²³ mely értelemszerűen a méltóság viselésének éve alatt, valamikor 1500 és 1521 között kerülhetett a kéziratba. A vízjelek, mint láttuk, 1487 körüli keletkezési dátumot (± 4 év) valószínűsítene. Minthogy azonban a birtokbavétel időpontja egyáltalán nem kell, hogy egybeessen a másolás időpontjával, elvben annak sincs semmilyen akadálya, hogy azt feltételezzük, hogy Bakócz az 1500-as évek első két évtizedében tett szert az évekkel korábban készített kódexre. Ugyanakkor éppígy lehetséges az is, hogy Bakócz Corvin Jánostól jutott hozzá a kódexhez. Mindent egybevetve tehát a proveniencia kérdése kodikológiai adatok és érvek alapján nem tisztázható megnyugtatóan, és az események többféleképpen is rekonstruálhatók.²⁴

Némileg szilárdabb támpontot, bár korántsem egyértelmű bizonyítékot nyújthat a bécsi kódex használatára egy ritka theokritosi szó, melyet mindketten egyaránt elrontottak a maguk szövegében: Ugoletto hibája ugyanis, úgy tűnik, nem független Franciscusétól. A görögül σίον (vagy más kézirati olvasatban: οἶσιον), magyarul „békakorsó”

²⁰ M. L. West: *Medieval manuscripts of Works and Days*. CQ 24 (1974) 184–185; M. L. West: *Hesiod: Works and Days*. Oxford 1978, 82–86, valamint K. von Holzinger: i. m. (17. jegyz.) 74–77. A *Plutus* nem tartozott bele a szoros értelemben vett *Syllogē*-ba, de Moschopulos ezzel a darabbal is behatóan foglalkozott.

²¹ W. Allen, aki Moschopulos nevének említése nélkül osztályozza a kéziratokat, a „k” családba sorolja a bécsi kódexet: *Homeri opera*. Tomus V. Oxford 1912, 167.

²² ἐγω [sic] φραγκικός ὡς τάχιστα γέγραφα („Én, Franciscus írtam, amilyen gyorsan csak tudtam”, a *Phoenissae* argumentuma után a 78^v lapon) és φραγκικός γέγραφα (ugyanennek a dráma végén a 92^r-n). Franciscus írásáról lásd J. Bick: i. m. (11. jegyz.) 59–61, valamint K. von Holzinger: i. m. (17. jegyz.) 72 és 79–81; aláírásának sajátos vonásairól E. Gammilscheg: *Struktur und Aussagen der Subskriptionen griechischer Handschriften*. Scribi e colofon. Ed. E. Condello – G. De Gregorio. Spoleto 1995, 417–421.

²³ A beírás nagyon rosszul olvasható ugyan, de így is azonosítható Bakócz aláírásával, melyet V. Kovács S. közöl a Magyar humanisták levelei. XV–XVI. század című gyűjteményben (Budapest 1971, 426).

²⁴ A korvinák legfrissebb és szigorúan kodikológiai bizonyítékokra támaszkodó katalógusában Madas Edit „a valószínűleg nem hiteles, de talán a királyi könyvtár közelében őrzött” kódexek közé sorolja (La *Bibliotheca Corviniana* et les *corvina* «authentiques». Matthias Corvin, les bibliothèques princières et la genèse de l'état moderne. Publié par J.-F. Maillard – I. Monok – D. Nebbaj. Budapest 2009, 69).

vagy „vizi paszternák” néven ismert növény nevét Ugoletó τοῖσιον alakban írta ki a τοῖ szócikk után, a szó meghatározásával és előfordulási helyével: *herba sine fructu apud Theocritum* (7. ábra). Ugoletó, bár a szót alapvetően helyesen értette meg, alakjában két komoly hibát is ejtett. Először is harmadélesen ékezte a szót, a görög hangsúlyozás egyik legalapvetőbb szabályát sértve meg ezzel. Másodszor, a szöveget rosszul tagolva, a növény neve előtt álló partikulát is hozzácsapta a szóhoz. A két olvasat bármelyikéből is indulunk ki: a PT kéziratok τὰ δὲ τοῖ σία, vagy a GLEA kódexek τὰ δὲ τ' οἶσια variánsából,²⁵ a τ-vel kezdődő – és ebben a formában semmilyen párhuzammal nem dokumentálható – alakhoz csakis a megelőző szó hozzátételével juthatunk el. Ugoletó tehát tévedésből egybetartozónak nézte a két szót, miközben a szó jelentésére rájött. Meghatározásában nem a növény pontos latin megfelelőjét adja ugyan, hanem csak azt a tulajdonságát, amelyre a szövegösszefüggés alapján következtetni lehet, de ezt nagyjából helyesen. A növény ugyanis egy irreális óhajban hangzik el, melyet a kecskepásztor Komatas intéz Krathis folyóistenhez egy pásztori dalverseny keretében, amikor minél fantasztikusabb csodák kiöltésével méri össze erejüket a felek: τὰ δὲ τοῖ σία καρπὸν ἐνείκωι („teremjen gyümölcsöt a békakorsó,” *Id.* 5. 125). Ugoletónak, úgy tűnik, egyedül azt a mozzanatot nem sikerült felfedeznie, hogy a békakorsó nem egyszerűen gyümölcsöt nem tud teremni, hanem kifejezetten mérgező növény – az óhaj ettől még képtelenebb.²⁶

De hogyan függhet össze a τοῖσια alak a Phil. gr. 289 olvasatával? A bécsi kódex másolója szintén eltévesztette a szót: elsőre τοῖσι-t írt, szintén egybe a megelőző partikulával –, s talán a hím- és semlegesnemű névelő költői nyelvben és Theokritosnál is előforduló többes dativusára (τοῖσι) számítva, – amit utólag τοῖσια-ra javított, mégpedig az α-nak egy ferde vonallal történő utólagos beillesztésével (τοῖσι^α).²⁷ A szabad szemmel alig olvasható szó – az ultraibolya fényben készített felvétel tanúsága szerint – végül ékezet nélkül maradt (8. ábra). Az Ugoletó által kitett harmadéles ékezet így nem Franciscus másolói hibájára vezethető vissza, elképzelhető azonban, hogy talán ezt a különös tévesztést is ez a kódex idézte elő. A τοῖ szótag fölött ugyanis a papír anyagában egy félkörben göndörödő, sötét szőrszál (vagy szövetdarab?) látható, melyet akár hajtott ékezetnek is nézhet az ember.²⁸ Mindent egybevetve tehát a két tévesztés ugyan nem egyezik meg egymással teljesen, de furcsa véletlen volna, ha Ugoletó két rendkívül

²⁵ A. S. F. Gow az előbbi fogadja el (*Theocritus. Volume II.* Cambridge 1952, 114).

²⁶ Valószínűleg ezért fordítja így a sort Kerényi Grácia: „a bürök hozzon jóízű gyümölcsöt.”

²⁷ Az igazsághoz tartozik, hogy a τοῖσι leírásánál nem százszázalékosan egyértelmű, hogy Franciscus egybeírta a két szót, mert a τοῖ és a σι tagok nagyon közel vannak ugyan egymáshoz, de közvetlenül nem érintkeznek egymással. Szavak között azonban ennél jóval nagyobb távolságot szokott hagyni Franciscus, az ι-t pedig nem mindig köti a rákövetkező betűhöz, ezért az egybeírás ténye mégiscsak erősen valószínűnek mondható. A különírás ellen szólhat még az a körülmény is, hogy a τοῖσι-val ellentétben σι szó nem létezik, ezért nehezebb elképzelni egy ilyen szó leírását, márpedig az α-t egyértelműen csak a rákövetkező καρπὸν szó leírása után illesztette be Franciscus, amikor már nem volt hely az egyszerű pótlásra.

²⁸ Nagyítóval nézve, az ultraibolya felvételek elkészültéig magam is ennek nyomait véltem felfedezni benne.

sajátos hibával kikövetkeztetett τοῖσιον szócikke független lenne a Ph. gr. 289 hasonló hibákat mutató, illetve sugalló τοῖσι^{α/} alakjától.

A második legtöbb jegyzettel ellátott művel, a *Septuagintával* kapcsolatban nem merülnek föl időrendi problémák, tekintve, hogy nincs adatunk a görög Ószövetséget tartalmazó kódexre Mátyás gyűjteményében, az Ugoletto személyes könyvtárában meg-lévő *Genesis*nek, illetve *Zsoltárok könyvének* keletkezési dátumát pedig nem ismer-jük.²⁹

Most pedig lássuk egyenként az egyes jegyzeteket, kezdve a *Hekabéhez* kapcsoló-dó margináliákkal.

1. κάσις *frater* (szócikk Crastonus szótárának 124^r lapján) – Ugoletto megjegyzése: *soror ap<ud> Eurip<idem> in Hecuba*

A kiegészítő megjegyzés alapjául szolgáló szöveghely a κάσις előfordulásai alap-ján egyértelműen beazonosítható: ... ὅστις ἀργύρου μ' ὀνήσεται, / τὴν Ἑκτορός τε χῶτέρων πολλῶν κάσιν („pár ezüstért megszerez, / engem, Hektór ... hugát”, *Hec.* 360–361).³⁰ Ugoletto apró kiegészítése teljesen indokolt. Érdemes megjegyezni, hogy a *Liddell–Scott*-szótár szintén éppen erre a szöveghelyre hivatkozva ad példát a szónak erre a jóval ritkább jelentésére („sister”).³¹

2. κρῑνω *perficio* (137^v) – U: κρῑθεῖστος (sic!) *ap<ud> E<uripidem> firmatum*

A hivatkozott hely: ψῆφόν τε τὴν κρῑνεισαν [κρῑνεισαν FPαRSa] („hadunk döntését s elhatározott fogadalmunk”, *Hec.* 219). Ugoletto teljes joggal egészíti ki a szó-cikkben feltüntetett jelentések sorát egy újabbal. Meghatározása alapvetően jó, de nem teljesen pontos; egy javaslat támogatását, megszavazását latinul nem a *firmare* ige szok-ta kifejezni rendesen (az Mg scholion is a τὴν κρῑνεισαν participiumot adja meg szin-onimaként). Nem könnyen válaszolható meg viszont a kérdés: hogyan született meg tollából a nyelviileg lehetetlen κρῑθεῖστος alak? Talán az történt, hogy Ugoletto tévedés-ből a háromvégű melléknevek mintájára o-tönűnek alkotta meg a hímnemű alakot az α-tönű nőnemű alakból (κρῑνεῖσα), éspedig úgy, hogy a megfelelő latin participium passivi „-tus” képzőjével látta el a görög participium rosszul kikövetkeztetett tövét. Ér-demes ugyanakkor figyelni arra is, hogy a Phil. gr. 289 a jobb κρῑνεισαν olvasatot hozza (v-vel), vagyis a κρῑθεῖστος változat valószínűleg nem innen származik.

3. λῶζυμαι *capio* (141^v) – U: *poetice λαζῶμεν<αι>* (sic!) *apud Eurip<idem>*

A hivatkozott szöveghely egyértelműen: γεραιῶς χειρὸς προσλαζῶμεναι („fogjá-tok öreg karomat”, *Hec.* 64). Az ige valóban az epikus szókincs része, a stilisztikai jellegű megjegyzés tehát helyes. A megjegyzésből nem derül ki, hogy Ugoletto véletlenül vagy

²⁹ Ugoletto könyveinek 285 tételből álló hagyatéki listáját, melyet Francesco Pilosi állított össze 1516. június 10-én, A. Del Prato közli (i. m. [2. jegyz.] 36–56). Az Ugoletto halála után a pármái székesegyház könyv-tárában elhelyezett gyűjtemény darabjai később mind szétszóródtak.

³⁰ Horváth István Károly fordítása (Euripidész összes drámái. Budapest 1984).

³¹ A Greek-English Lexicon. With a Supplement. Compiled by H. G. Liddell – R. Scott – H. S. Jones. Oxford 1968, 882.

szándékosan választotta-e el az igenevet a προσ- igekötőtől, esetleg a χειρός mögé vetett névutónak értelmezve utóbbit.

4. νύμφη *sponsa* (163^v) – U: *simpliciter pro muliere ap<ud> Eurip<idem> in Hec<uba>*

5. νυμφίος *sponsus* (163^v) – U: *vir. ap<ud> Eurip<idem> ibidem*

A két szó a 324. sorban fordul elő ebben a sajátos jelentésben: νύμφαι τ' ἄριστων νυμφίων τητόμεναι. A menyasszonyt és vőlegényt jelentő két szó ebben az esetben kétségtelenül feleséget és férjet jelöl (a magyar műfordításban ezúttal nem jön át ez a nüansz: „hitves, ki elvesztette nagyszerű urát”), ám ha kizárólag csak ez a metonimikus jelentésük érvényesülne, a szöveg értelme tényleg „szimplifikálná”. Odysseus olyan házastársakról beszél, akik a trójai háború miatt kellett, hogy hosszú évekre elszakadjanak egymástól – férfi és nő között így összeházasodásuk után egymástól távol válnak igazán erőssé a kötelékek. A megnevezésükre választott kifejezések azonban szigorúan véve csak a házassági szertartás végéig érvényesek rájuk, e szóválasztásnak köszönhetően így különös hangsúly esik együttélésük rövidségére, házasságuk beteljesületlenségére, arra a körülményre, hogy a feleségek szinte már „menyasszonyként” elvesztették vőlegény férjüket. Ha pusztán névcserét látunk abban, hogy a szöveg ezúttal menyasszonynak nevezi a feleséget, akkor elsikkad ez a feszültség a két jelentés között. A scholionok nem kommentálják ebből a szempontból a helyet. (Érdemes megjegyezni, hogy ugyanebből a sorból még egy harmadik szót, a τητόμεναι-t is kiírta Ugoletto a szótára margójára; lásd a 4. táblázat 88. tételét.)

6. οἰχομαι recedo etc. (168^v) – U: *οἰχομενος mortuus ap<ud> Euripid<em> in Hec<uba>*

Az ige participiumi alakja – a szónak ebben a metaforikus jelentésében – egyetlen egyszer fordul elő a *Hec.* szövegében, a referencia így minden kétséget kizáróan azonosítható: τοῖς οἰχομένοις („halottak”, *Hec.* 138). Az igenek ez a metaforikus használata ugyanakkor nagyon gyakori, s hogy Ugoletto pont a *Hec.*-ra hivatkozik a tucatnyi egyéb lehetőség közül, szintén azt mutatja, hogy éppen ez a szövegrészlet volt a fejében vagy a kezében. Amúgy olyannyira szokványos szóképről van szó (a scholionok sem fűznek hozzá semmit), hogy inkább az a meglepő, hogy Crastonus szócikkéből kimaradt ez a jelentés.

7. ὀρίσμός után (174^v) – U: *ὀρίσματα pro moenibus ap<ud> Eurip<idem> in Hecuba*

A megjegyzés nyilvánvalóan *Hec.* 16-ra vonatkozik: ἔως μὲν οὖν γῆς ὄρθ' ἔκειθ' ὀρίσματα („Míg Trója földjén épen állt a bástyafal”). A névátvitel alapját az adja, hogy a város „határait” a köré húzott „védfalak” vagy „bástyafalak” képezik – így értette már a scholiasta is (ἀντὶ τοῦ τὰ τεῖχη Mg).³²

8. πρὸς *dativo iuncta praeterea significat. ut* πρὸς τοῦτοις (204^v) – U: *πρὸς cum dativo sig<nifica>t penes. Euripid<es> in Hec<uba>* (sc. θάνατος) οὐ προσοιστέος ἄλλος πρὸς ἄλλῳ (9. ábra)

³² C. Collard: *Euripides' Hecuba*. Warminster 1991, 131.

Ugoieto ötszavas idézete egyértelműen a dráma 394–395. soraival azonosítható be. A drámának ezen a pontján Odysseus hárítja el Hekabé végsőkéig elkeseredett kérését, hogy Polyxenával együtt őt is áldozzák föl a görögök: „Elég leányod veszte is: tetőzni kár / halált halállal.” Az Ugoieto által jegyzettel ellátott πρὸς ez utóbbi tagmondatban szerepel, amely szó szerinti fordításban így adható vissza: „az ő halála mellett / halálán felül nincs szükség másakra.” A megjegyzés két szempontból is érdekes. Egyrészt a nyomtatott szótárban megadott jelentéseket teljes joggal egészítette ki egy újabb latin megfelelővel: a „valami mellett/közelében” jelentésű *penes* előjárószóval;³³ például πρὸς τῇ θαλάσῃ azt jelenti, „a tenger mellett/közelében.” Másrészt azonban az is világos, hogy az idézett helyen nem ebben a jelentésben használatos a πρὸς prepozíció. Hekabé halálára lánya halála mellett ráadásul / halálán felül nincs szükség (a Liddell–Scott B.3.-ban hozza ezt a jelentést „in addition to”, „besides” angol megfelelőkkel). Ugoieto tehát ezúttal alighanem félreértette kissé a szöveget. (Esetleg az is lehetséges, hogy a megjegyzés két része nem tartozik össze, vagyis Ugoieto nem az általa hozzáfűzött jelentés illusztrációjának szánta az Euripidész-idézetet, ennek azonban ellentmond, hogy a két rész nem különül el egymástól határozottan, és az idézet egyáltalán nincs a szótár *praeterea* meghatározása közelében.) A félreértés, de legfőképp az idézet értelmileg hiányos volta erősen amellett szól, hogy nem fejből idézte Ugoieto a részletet. A környező jegyzetekétől eltérő íráskép hasonlóképp nem rögtönzött asszociációt, hanem utólagos bejegyzést sejtet.

9. στερ<ρ>ός *solidus* (222^r) – U: *durus et com<m>unis g<ener>is ap<ud> Euripid<em> in Hec<uba>*

Ugoieto minden bizonnyal a 296. sorhoz fűzte megjegyzését: οὐκ ἔστιν οὕτω στερρὸς ἀνθρώπου φύσις („Embernek lelke oly kemény csak nem lehet”), bár a melléknév később is előfordul a darabban (1295). Korrekt szemantikai kiegészítés, amely a szó – prózai szövegekben amúgy nem túl gyakori – metaforikus jelentésére hívja föl a figyelmet. A scholionok nem magyarázzák.

10. τιθήνη *nutrix* (237^r) U: *ap<ud> Euripid<em> in Hecuba*

Ugoieto alighanem a 280–281. sorra hivatkozik: ἦδ' ... ἐστὶ μοι ... / ... τιθήνη („ő ... dajkám”). A megjegyzés csak a szó előfordulását regisztrálja a *Hec.*-ban, ennél többet, úgy tűnik, nem kíván nyújtani.

11. φροῦδος *vanus* (254^v) – U: *abolitus, disperditus, mortuus ap<ud> Eurip<i-dem> in Hec<uba>*

A szó többször is előfordul a drámában, először a 160. sorban: φροῦδος πρέσβυς („öreg páromnak vége”), majd a 161. és 335. sorban is. A kiegészítő jellegű megjegyzés egy olyan jelentést rögzít (indokoltan), amelynek már alig érződik metaforikus ereje (eltűnt, odalett → meghalt).

12. ἄπιος *longinquus* után (30^r) – U: ἄπύω *poet<ice> vociferor in coni<unctivo> Eur<ipide>*

³³ „B. 1. it expresses proximity, *hard by, near, at*” (H. G. Liddell – R. Scott – H. S. Jones: i. m. [31. jegyz.] 1497).

A hivatkozott ige coniunctivusi alakjai több Euripidész-darabban is előfordulnak (Or. 1253, *Suppl.* 76, Tr. 1304 és *Bacch.* 984), de minthogy egyszer a *Hec.* elején is (154): τί ποτ' ἀπύσω („Mit üvöltsek?”), feltételezhetjük, hogy Ugoletto ennek alapján írta széljegyzetét. Minden bizonnyal azért illesztette be az ἀπύω igét a szócikkek közé, mert nem találta a szótárában. Pedig a szó benne van, csak éppen nem ott, ahol Ugoletto hiába kereste (i-nek ejtve a u-t), az ἄπιος után, hanem a helyén, az ἄπυστος-t követően. A szó jelentését pontosan adja meg, ahogyan stilisztikai értékét is – mindezt korábbi olvasmányai alapján is tudhatta, de talán magából a szövegösszefüggésből is kikövetkeztethette.

13. ἐστία *focus* (98^r) – U: *domus ap<ud> Eurip<idem>*

Ebben a metonimikus jelentésben a szó többször is előfordul a *Hec.*-ban, legelőször a 22. sorban: πατρώια θ' ἐστία κατεσκάφη („porbahullt atyámnak ősi tűzhelye”), később a 353. és 1216. sorban. Ugoletto teljesen indokoltan egészíti ki a szó egyetlen megadott jelentését az Euripidész-szövegben előforduló másikkal – nyilvánvalóan nem csak a tűzhely, hanem az egész ház lett lerombolva. Hozzá kell tenni, hogy a *pars pro toto*, mint általában, itt is amiatt hatásos, hogy a szó szűkebb és konkrétabb értelmét is megőrzi: a ház lerombolása a tűzhely pusztítása miatt válik igazán szentségtelen és kegyetlen cselekedetté.

14. πλάξ *tabula* (195^r) – U: *ap<ud> Eurip<idem> pro latitudine campoque*

Nagy valószínűséggel a *Hec.* 8. sorában olvasható Χερσονησίαν πλάκα („Chersonésos dús rögén”) kifejezés adott ösztönzést a megjegyzésre (az euripidészi korpuszban elvben még hat szöveghely jöhetne szóba), amely a szó átvitt értelmű használatára világít rá, teljesen indokolt módon.

15. πλάτη *remus* (195^v) – U: *pro navigatione ap<ud> Eurip<idem>*

Euripidész többször is használja az „evező” metonímiát a hajóra (Tr. 1155, *IT* 1445, *Hel.* 1212, Or. 54 és *Rhes.* 53). Ha ez a jegyzet is a *Hecuba*-olvasmányok alapján született (ami a hasonló példák nagy száma miatt igencsak valószínű feltételezés), akkor erre a 39. verssor fordítása során került sor: πρὸς οἶκον εὐθύνοντας ἐναλίαν πλάτην (próza-fordításban: „hazánk felé irányítva tengeri evezőinket”). Említést érdemel, hogy az MA scholion szintén felhívja a figyelmet a πλάτη metonimikus használatára.

16. σχεδία *ratis* (231^r) – U: *sed ap<ud> Eurip<idem> accipitur pro navi*

A névátvitel két hajófajta között valósul meg: a görög hadihajókat a „sebtében megépített csónak”, „összeeszkábált tutaj” szóval jelöli, nyilván a flotta leromlott állapotának hangsúlyozása céljával, szinte bizonyosan *Hec.* 111 alapján: τὰς ποντοπόρους δ' ἔσχε σχεδίας (próza-fordításban: „visszatartotta a nyílt tengerre igyekvő csónakokat”).

17. φέγγος *lumen* (250^r) – U: *dies ap<ud> Eurip<idem>*

Ez a névátvitel (fény → nap) a ritkábban használatosak közé tartozik. Szinte bizonyosra vehető, hogy a jegyzet háttérében a *Hec.* 32-ban szereplő kifejezés áll: τριταῖον ἦδη φέγγος αἰωρούμενος („harmadnapja már, a fénybe fenn”). A sajátos szóhasználatra az Mg és MA scholionok is felhívják a figyelmet.

18. χήλη *velox pedibus* (258^r) – U: *ungula ap<ud> Eurip<idem>*

A megjegyzés alapja a *Hec.* 90-ban olvasható főnév: ἔλαφον λύκου αἶμονι χαλᾷ σφαζομέναν („pettyes szarvast – ti. láttam – farkas körmei közt”). A szemantikai kiegészítés nem nagy horderejű, de teljesen indokolt.

Összefoglalóan a következőket állapíthatjuk meg: a 18 szerzői nevet vagy műcímet említő hivatkozásból, valamint a 15 hivatkozás nélküli jegyzetből (γῶος, δαρὼν, δίαυλος, ἐπίσημος, θεόδητος κομιστήρ, λιάζομαι, νάω, νασμός, νηίς, προπετής, πταίω, τητῶμενος, φθίμενος, κραινῶ, lásd a 4. táblázatot) az derül ki, hogy valamennyi szó a tragédia első 400 sorában fordul elő vagy kizárólagosan, vagy először. A megjegyzések többsége egy-egy sajátos jelentésárnyalatra, átvitt értelmű, költői szóhasználatra hívja föl a figyelmet Euripidész drámájában, és ezekkel a másodlagos jelentésekkel, apró nüanszokkal bővíti a szótárban megadott meghatározásokat. Ugoletto, úgy tűnik, saját kútfőből dolgozott; sem scholionokat, sem egy nyelvű szótárokat nem vett segítségül az egyes jelentések latinra fordításához. Az ókori magyarázók sokszor nem is tesznek semmiféle megjegyzést az Ugoletto által kiszótározott szó sajátos jelentésével kapcsolatban, minden bizonnyal a görög anyanyelvűek számára nyilvánvaló jellegük miatt. Ahol viszont a scholionok is említésre méltónak találják egy adott szó különleges használatát, ott azt figyelhetjük meg, hogy Ugoletto egy-két szavas meghatározásai – nem meglepő módon – hasonlítanak ugyan ezekre a magyarázatokra, de megfogalmazásukból semmiképpen sem következtethetünk arra, hogy tőlük származnának, főképpen arra nem, hogy közvetlenül függenének tőlük. A jegyzetek egy nem anyanyelvű olvasó alapos és figyelmes Euripidész-olvasása során keletkeztek, aki egyúttal folyamatosan nézte (ellenőrizte?) kétnyelvű szótárát is, és ahol egy-egy másodlagos jelentés, stilisztikai felhang hiányát vagy tisztázatlanságát érzékelte a szótárban, ott a szövegösszefüggés alapján saját értelmezése szerint kikövetkeztetett latin megfelelővel egészítette ki a szócikk meghatározásait.

Ugoletto alapossága ellenpróbával is lemérhető. Ha nem a szótártól a szöveghez próbálunk jutni, hanem fordítva: a szöveget vesszük kiindulópontul, és elolvassuk a szóban forgó 400 sort a margináliákkal kiegészített Crastonus-szótár segítségével, azt fogjuk találni, hogy négy kivételtől eltekintve (σκήπτων, σκίπων, ἡλυσίς, κόπις és θούσσω) valamennyi szó jelentését megadja a szótár, Ugoletto megjegyzéseinek köszönhetően pedig a jelentésárnyalatok jelentős részét is. Az első 400 sor a 32 kiegészítő megjegyzéssel együtt tehát (az előbb említett négy szó kivételével) tökéletesen érthető egy latinul tudó olvasó számára. Egyedül az igekötős igéknél van szükség némileg aktívabb szerepre a részéről, mert néhány ritkább összetett ige pontos jelentését a két alkotórész alapján lehet csak kikövetkeztetni, de ez nem különösebben nehéz művelet. Ugoletto figyelmeségét különösen értékelnünk kell, ha arra is gondolunk, hogy a *Hecuba* kiemelt szerepet kapott Crastonus szótárának szerkesztésében: egyike volt azon műveknek, amelyekre alapozva a szótár szókincsét létrehozta.³⁴ Ugoletto 33 megjegyzése (melyek közül 32-t helytállónak találtunk) azt mutatja, hogy a Crastonus által közölt jelentéseken jócskán lehetett finomítani.

A 400. sorig tehát Ugoletto igyekezett tökéletesen szótározni, lehetőleg valamennyi jelentést és jelentésárnyalatot szótárában feltüntetni. Ezen a ponton túl azonban nem folytatta a munkát. Hogy miért, azt csak találgatni tudjuk, de hogy itt hirtelen

³⁴ P. Thiermann: i. m. (3. jegyz.) 665.

abbahagyta a szótározást, az tény. Ha a szöveg alapos áttanulmányozása Corvin János görögre tanításával van összefüggésben, a trónörökös görögös műveltsége pedig szellemi súlyát volt hivatott emelni és többek között házassági esélyeit növelni, akkor önkéntelenül vetődik föl az a lehetőség, hogy a Bianca Maria Sforzával kötendő házasság tervének megghiúsulása (ami a trónöröklés esélyeinek csökkenésével következett be) a görög tanulmányokat is háttérbe szoríthatta. Természetesen nem biztos, hogy ilyen módon kell rövidre zárnunk a kérdést. Ugoletto éppúgy abbahagyhatta a *Hekabé* olvasását valamilyen személyes és banális ok miatt is, mely örökre kideríthetetlen marad számunkra. Ezzel összefüggésben azonban még egy fontos körülmény érdemel említést. A Crastonus-szótár 2^a-n olvasható bejegyzése szerint a könyvet egy bizonyos *Bernardinus magister canonicus ecclesiae Cathedralis Viennensis, reliquiarum custos*, vagyis a bécsi Stephansdom örkanonoka³⁵ ajándékozta oda (*liberali dono dedit*) 1504-ben Georg Ratzenperger bécsi humanistának (aki egyebek között arról is nevezetes, hogy egy latin nyelvű Ptolemaios-korvina is a birtokába jutott). Számunkra az időpont a legérdekesebb: a szótár továbbajándékozására még Ugoletto életében került sor, egészen pontosan halála előtt 9 évvel. Bárhogyan jutott is hozzá Bernardinus mesterkanonok a könyvhöz, Ugoletto – jó néhány más kódexszel ellentétben, melyeket magával vitt Itáliába – a görög szótárára nem tartott igényt. Talán véletlenül hagyta Budán, talán szándékosan, talán ő maga adta oda Bernardinusnak, esetleg valaki másnak, akitől a könyv továbbvándorolt hozzá, akárhogy is, de a nyomtatvány utóélete ugyanúgy arról tanúskodik, hogy Ugoletto érdeklődése nem sokkal budai szolgálata után elfordult a görög tanulmányoktól.

A theokritosi idillekre rátérve, a hozzájuk kapcsolódó három megjegyzés messze nem ilyen alapos olvasmányokat tükröz. A margináliák alacsony számából persze semmiféle következtetést nem lehet levonni arra nézve, hogy Ugoletto mennyire ismerte a hellénisztikus költő életművét, ne feledjük azonban, hogy későbbi Calpurnius Siculus-, illetve Nemesianus-kiadásainak tanúsága szerint a bukolikus műfaj közel állt hozzá. Mindenesetre a szótárba beírt három megjegyzés mind alkalmi jellegűnek tűnik.

19. *Θρόνον pigmentum. venenum* (114^r) – U: *Theocritus in Pharmaceutria* vñv δὲ λαβοῖσα <τὸ τὰ> θρόνα

Az *Id.* 2. 59-ből származó idézetből („most fogd a varázsfüvet”)³⁶ két szó hiányzik ugyan, a dór participiumot azonban helyes formában tartalmazza. A *Θρόνον* szó már az *Ilias*-ban is előfordul ruhára hímzett virágminták jelölésére (22. 441), Theokritos azonban „varázsfű” jelentésben használja ezt a ritka szót. Feltűnő, hogy Crastonus csak általánosabban („varázsszer”) határozza meg a jelentését, s ezt Ugoletto sem pontosítja (ahogy azt a *Hekabé* kapcsán megszokhattuk tőle), hanem „csak” idézi a szó nagyon kevés előfordulási helyének egyikét. Mindez spontán asszociációt sejtet, és az idézet pontatlansága, de egyúttal önmagában értelmes volta is inkább arra mutat, hogy a jegyzet egy hirtelen beugrott olvasmányemléket rögzít.

³⁵ Ezúton köszönöm Christian Gastgebernek az exlibris szövegének pontos kiolvasásában nyújtott segítségét.

³⁶ Kerényi Gárcia fordítása (Pásztori Múzs. Görög bukolikus költők. Budapest 1961).

20. τοῖ *tibi* után (237^v) – U: τοῖσιν (sic!) *herba sine fructu apud Theocritum* (7. ábra)

Biztosra vehető, hogy az Ugoletto által bejegyzett τοῖσιν szócikk az 5. idill 125. sorában olvasható τοῖ σία (vagy más változatban: τ' οἷσια) szavak rossz tagolásából ered. A ritka növény pontos nevével, úgy tűnik, már a másolók sem voltak egészen tisztában. A kézirati hagyomány egyik ága (a GLEA kéziratok csoportja) τ' οἷσια, a másik pedig τοῖ σία (PT) olvasatot hoz a τὰ δὲ τ' οἷσια (τοῖ σία) καρπὸν ἐνεικαι („teremjen gyümölcsöt a békakorsó”) tagmondatban. Ugoletto kissé általános meghatározása arról tanúskodik, hogy a szövegösszefüggés alapján többé-kevésbé jól következtetett a szó értelmére, de a növényt már nem tudta név szerint is beazonosítani – a τοῖσιον alakból erre persze semmilyen esélye sem volt. A szó téves tagolással kikövetkeztetett alakja talán arra a másolói tévesztésre vezethető vissza, melyet a Phil. gr. 289 írnoke követett el, aki végül τοῖσια alakra korrigálta szövegét, a szabálytalan harmadéles ékezet pedig a kódex anyaghibájára. Valószínűsíthető tehát, hogy Ugoletto jegyzete ennek a kéziratnak a használata során született meg.

21. κορυδαλλὸς κόρυδος *corydalus. avis genus* (136^r) – U: *Galerita latine quondam x Theocritus x*

Minthogy a „pacsirta” szó egyszer fordul elő κορυδαλλὸς, egyszer pedig κόρυδος alakban Theokritosnál, ez a két szöveghely jöhet szóba a hivatkozás alapjaként: ἐγειρομένῳ κορυδαλλῶ („mikor ébred a buksi pacsirta”, 10. 50) és ᾄδον κόρυδοι („zengtek a pacsirták”, 7. 141). Kisebb valószínűséggel gondolhatott 7. 23-ra is, ahol κορυδαλλίδες alakban fordul elő a szó. Ugoletto kiegészítő megjegyzése (a pacsirtát egykor *galeritán*ak nevezték latinul) szinte bizonyosan egy Plinius-helyre támaszkodik: *parvae avi, quae, ab illo galerita appellata quondam, postea Gallico vocabulo etiam legioni nomen dederat alaudae* (Nat. Hist. 11. 122. 2). Érdemes kiemelni, hogy a theokritosi hivatkozás és a latin szóra vonatkozó kiegészítés között semmilyen kapcsolat sincs. Közös bennük viszont, hogy asszociatív természetűek, és egyikük sem a fordítás céljával született. A környező bejegyzésektől eltérő külalakjuk utólagos beírást sejtet, ezért az is elképzelhető, hogy a két kiegészítő információ nem azonnal, hanem némi utánanézészt követően került lejegyzésre.

Az *Iliasszal* kapcsolatos jegyzetek a mű első könyvéhez köthetők, és akár írásképek, akár tartalmukat nézzük, inkább korábbi olvasmányok spontán felelevenítéseinek, mintsem az írott szöveggel való friss találkozás emlékeinek tűnnek.

22. ἄποτινω (34^r) – U: *Reddo in p<rim>o il<iadis>*

A hivatkozás nagy valószínűséggel 1. 128-ra értendő: τριπλῇ τετραπλῇ τ' ἄποτίσομεν („három-négyszeresen kárpótlunk érte”).³⁷ Crastonus szótárából hiányzik a latin megfelelő, így könnyen lehet, hogy a bejegyzést éppen ennek hiánya hívta életre. A vonalak vékonyságából ítélve a pótlásra már az első átvizsgálás során is sor kerülhetett. A homérosi hely talán a pótlás közben ugorhatott be Ugoletónak. A latin meghatá-

³⁷ Devecseri Gábor fordítása (Euripidész összes drámái. Budapest 1984).

rozás kicsit általánosra sikerült (a kártérítés mozzanata maradt ki belőle). Az elnagyolt-ság különösen a *Hec.*-hoz írt jegyzetekkel összehasonlítva szembeszökő.

23. ἰάπτω *maledico. mitto cum detrimento* (115^v) – U: in<de> προιάπτω in il<iadis> p<rim>o

A hivatkozott szöveghely ezúttal is könnyen és egyértelműen beazonosítható: az első könyv harmadik soráról van szó (πολλὰς δ' ἰφθίμους ψυχὰς Ἄϊδι προΐαψεν / ἡρώων, „sok hősnak erős lelkét Hádészra vetette”). Az a tény, hogy a bejegyzés az ige igekötő nélküli formájánál, az ἰάπτω-nál került a szótárba, erősen valószínűvé teszi azt is, hogy a jegyzet a lemmához kapcsolódva keletkezett, nem pedig a homérosi szöveg olvasása során. Ugyanerre mutat, hogy a szótározás legfontosabb része: a προιάπτω latin megfelelője kimaradt belőle. A bejegyzés inkább a szótározás kiegészítésének fogható föl: az ige igekötős, valamint alapalakja közötti összefüggésre hívja föl a figyelmet, melynek tudatosítása az eredeti szövegben szereplő ragozott alak analitikus megértésében segíthet. Effajta információk az iskolai szövegolvasás jellegzetes részét képezték, de csak részét; ezért is tűnik valószínűnek, hogy ez a marginália is inkább hirtelen asszociáció eredményeként születhetett meg.

24. πρίν πρίν *prius. ante* – U: *Quotiens aut<em> ponunt<ur> duo p<ri>mum p<ro> ante: secundum p<ro> q<uam> exponemus ut in p<rim>o iliados* (lásd a 3. ábrát)

A hivatkozott hely ismét egyértelműen meghatározható: οὐδ' ὅ γε πρίν Δαναοῖσιν ἀεικέα λοιγὸν ἀπώσσει / πρίν γ' ἀπὸ πατρὶ φίλῳ δόμεναι ἐλικώπιδα κούρην („s addig a csúf dögvést seregünktől messze nem űzi, / míg szerető apjának a szépszemű lányt ki nem adjuk”, 1. 97–98). A πρίν mondattani használatára vonatkozó megjegyzés nem pusztán helytálló volta miatt érdemel említést, hanem azért is, mert megfogalmazása hasonlít arra a nyelvtani magyarázatra, amelyet Moschopoulos ad a kötőszó két típusáról Hésiodos-kommentárjában (ad *Erga* 90): ἔστι δ' ὅτε δύο κεῖται πρίν ἐν τῷ λόγῳ, ἔνθα τὸ ἴν ἐστιν ἐξ ἀνάγκης ἀντὶ τοῦ πρότερον, τὸ δὲ δεύτερον ἀντὶ τοῦ πρὸ τοῦ. Közvetlen kapcsolatot persze indokolatlan volna feltételezni közöttük; inkább csak arról lehet szó, hogy Ugoletto a bizánci tudós által is idézett formájában tanulta meg a szabályt. A megjegyzés tehát ezúttal is iskolai olvasmányokra vezethető vissza, de hogy keletkezéséhez most is a lemma adott ösztönzést, az az „autem” kötőszó használatából derül ki egyértelműen.

Végül az *Iliashoz* köthető egy hivatkozás nélküli jegyzet is. Az ἀρήτηρ *sacerdos* etimológiájára utaló megjegyzés ἀρά (ἀπὸ τῆς ἀράς) háttérében (lásd a 4. táblázatot) valószínűleg az *Ilias* első könyvének 11. sora van (lásd még a táblázat 70. tételét, a δίφρος-t). Akár csak előbb a προιάπτω, ez a megjegyzés is a lemmához rögtönözve hozzáfűzött kiegészítésnek tűnik.

A negyedik mű, amelyet címével és szerzője nevével együtt idéz Ugoletto, Appianos kelta háborúról szóló munkája.

25. ὕσσος *venabulum* (247^v) – U: *venabulum ro<manum>. ut apud Appianum in bello celtico*

A hivatkozott szöveghely alapján (τὰ δὲ δόρατα ἦν οὐκ εἰκότα ἀκοντίοις, ἃ Ῥωμαῖοι καλοῦσιν ὕσσοις, „hajítófegyverek nem úgy néztek ki, mint azok a rövid dár-

dák, amelyeket a rómaiak *hyssos*nak neveznek”, *De bello Celtico, epitome* 1. 3) Ugoletto rövid kiegészítése teljesen indokolt. Appianos görög nyelvű művének meglétére a királyi könyvtárban eddig nem állt rendelkezésünkre adat, a bejegyzést mégsem tekinthetjük egyértelmű bizonyítéknak, mert könnyen lehet, hogy Ugoletto emlékezetből pontosította Crastonus meghatározását. Elképzelhető továbbá az is, hogy nem is görögül, hanem latin fordításban olvasta Appianos művét, akár Budán is, mert a történeti munka Pietro Candido Decembrio által latinra ültetett változata egy 1460–1470-es években másolt példányban megvolt Mátyás könyvtárában is (ÖNB Cod. Lat. 133),³⁸ de éppígy lehet, hogy a fordítással saját tulajdonú nyomtatott példányából ismerkedett meg.³⁹ A latin változat mellett szólhat egy másik apró mozzanat is: Ugoletto abban a formában idézi a mű címét, ahogy ez Decembrio eredetileg 1452-ben elkészített fordításában szerepel (*De bellis civilibus et de bello celtico*), nem pedig a görög eredetihez közelebb álló *Celtica* alakban.

A *Septuaginta*hoz kapcsolódó jegyzetek tanúsága szerint Ugoletto elsősorban a *Genesis*, másodsorban a *Proverbia* és az *Ecclesiastes* könyvével foglalkozott, és olykor utánanézett egy-egy héber kifejezés lehetséges görög, illetve latin fordításainak is Jeromos exegetikai munkáiban. A görög szavakhoz általa megadott latin megfelelők egyetlen kivételtől eltekintve mind megegyeznek a *Vulgata* szövegével. A két szöveget mintha párhuzamosan olvasta volna, a latint egyfajta szótárnak használva a göröghöz. Megjegyzései szótározó jellegűek: nem háttérinformációkat közölnek, hanem a lényegét: egy-egy görög szót a latin megfelelőjével. Főként ritkán vagy ritka jelentésben használt szavakat írt ki, ami szintén arra mutat, hogy ezek a jegyzetek olvasás során születtek. A feltételezést tovább erősíti a jegyzetek egyenetlen külalakja. A kiírt előfordulási helyei alapján úgy tűnik, egy szövegrészletet különösen intenzíven tanulmányozott: közülük hat szó is Káin és Ábel történetében fordul elő.

26. αἰτία *ratio causa. accusatio confirmatio* (10^v) – U: *pro iniquitate in genes<i>*

A hivatkozott szöveghelyen Káin vallja be bűnét: μεῖζων ἢ αἰτία μου ἀφεθῆναι με (*Gen.* 4. 13. 2), *maior est iniquitas mea quam ut veniam merear* (*Vulg.*). Ugoletto a *pro* előljáróval talán a szó szokatlan jelentésére céloz, melynek nincs párhuzama klasszikus szövegekben.

27. γίγας (52^v) után – U: γίγας *robustus in genesi*

Ugoletto a 10. fejezetre gondolhatott, ahol kétszer is előfordul egymás után a szó: οὗτος ἦν γίγας κυνηγὸς ἐναντίον κυρίου (*Gen.* 10. 8. 2), *et erat robustus venator coram Domino* (*Vulg.*), és ugyanebben a formában 10. 9. 1-ben. Mindkét esetben Nimródot jellemzi ezzel a kifejezéssel a szöveg. Önkéntlenül vetődik föl a kérdés, nincs-e valamilyen összefüggés a jegyzet keletkezése és Anonymus származtatástörténete között (aki Nimródot és fiait, Hunort tette meg a hunok, illetve Magort a magyarok őseinek), melyet Ugoletto humanista kortársai is átvettek.

³⁸ Mátyás egy másik példányt is megrendelt magának, de ez a díszkódex 1490-ban bekövetkező halálakor még nem készült el teljesen (Laur. Plut. 68.19).

³⁹ A. Del Prato: i. m. (2. jegyz.) 40–41, lásd az 5. táblázat 18. tételét.

28. λύπη *tristitia* (147e) – U: λυπός (sic!) *pro labore in pr<im>o genes<is>*

A λύπη nem létező nominativusi alakját (λυπός) minden bizonnyal a szó többes genitivusi alakjából (λυπῶν) következtethette ki Ugoletó, abból az alakból, amelyikben a főnév α- töve eltűnik, és emiatt könnyen összetéveszthető lesz az o-tövéekkel (8. ábra). Még a hangsúlyát is megtartotta az utolsó szótagon, ahová a másodéles α-tövék ékezte átvándorol többes genitivusban. A hivatkozott szöveghely is részben az el- tévesztett hangsúly alapján azonosítható be. A λύπη szó ugyanis nyolcszor fordul elő a *Genesis*-ben, de a szóba jöhető helyek száma kétfőre csökken, ha figyelembe vesszük, hogy a *Vulgatában* csak két alkalommal adja vissza latinul a *labor* szó. Az egyik többes dativusban (ἐν λυπαῖς 3. 17. 5), a másik többes genitivusban áll, Ugoletó jegyzete így alighanem ez utóbbi szöveghely alapján született: Οὗτος διαναπαύσει ἡμᾶς ... ἀπὸ τῶν λυπῶν τῶν χειρῶν (*Gen.* 5. 29. 2), *iste consolabitur nos ab operibus et laboribus manuum nostrarum* (*Vulg.*).

Ugoletó kettős hibája, melyet a λυπῶν nominativusának kikövetkeztetésekor ejtett, különösen tanulságos a mi szempontunkból. A szótó és az ékezés eltévesztését sokkal könnyebb elképzelni úgy, hogy valaki az írott szöveget értelmezte rosszul, mint hogy emlékezetéből idézett volna föl hibásan rögzült alakokat. Ha valaki fejből vissza tud emlékezni arra, hogy a λύπη-nek a *Genesis* könyvében a latin *labor* szó felel meg (vagy másként fogalmazva, amit a görög λύπη-vel ad vissza, azt a latin *laborral*), akkor nehéz róla feltételezni, hogy két hibát is elkövessen a szó alanyesetében. Ezenkívül talán egy másik körülmény is amellett szól, hogy a jegyzet a *Septuaginta* – és nem a szótár – olvasása közben keletkezett: a szótár ugyanis eleve tartalmazza a λύπη szócikket, és pedig helyes formában. Ha ehhez a lemmához érve jutott volna Ugoletó eszébe, hogy a *Genesis*-ben *labor* felel meg a görög szónak, akkor tudatos lépésként kellene értékelnünk részéről, hogy a λύπη mellett egy – másutt sehol sem dokumentált – λυπός főnév létezését is feltételezi. S bár nem zárható ki, hogy a hibásan kikövetkeztetett alakot raktározta el emlékezetében, és a melléfogásra később sem jött rá, Ugoletó jegyzeteinek alapvető pontosságát és megbízhatóságát alapján (egyedül a τοῖσιον esetében követ el hasonlóan súlyos hibát) indokoltabbnak tűnik inkább arra gondolnunk, hogy Ugoletó átgondolatlanságból tévesztette el a λύπη nominativusát, és figyelmetlenségből írta le a helytelen alakot a már meglévő helyes mellé. A bejegyzés tehát úgy születhetett, hogy Ugoletó a *Septuaginta* szövegében előforduló λυπῶν alakból következtette ki a nem létező λυπός alanyesetet, és hibájára akkor sem jött rá, amikor a szó valódi nominativusa mellé kiírta a lapszélre.

29. μῶλωψ *iubex. cicatrix* (159e) – U: *livor in pr<im>o genes<i>*

A szó egyetlenegyszer fordul elő a *Genesis*-ben, és pedig ezúttal is Káin és Ábel történetében: ὅτι καὶ νεανίσκον εἰς μῶλωπα ἄνδρα ἀπέκτεινα εἰς τραῦμα ἑμοί (*Gen.* 4. 23. 5), *quoniam occidi virum in vulnus meum et adolescentulum in livorem meum* (*Vulg.*). Ritka szó, talán ezért írta ki Ugoletó.

30. νοσιᾶ *nidus, mansiuncula* (163e) – U: *in genesi*

A szintén viszonylag ritkán használt szó egyedül egy helyen szerepel a *Genesis*-ben, a λυπῶν-hoz hasonlóan Noé történetében: νοσιᾶς ποιήσεις τὴν κιβωτὸν (*Gen.* 6. 14. 2), *mansiunculas in arca facies* (*Vulg.*).

31. σφυρήλατος *fabricatus malleo* (231^r) – U: (első kéz:) φ[υ]ρ[ό]κοπος *malleator* (második kéz tompábban fogó tollal kijavítja a szó első két betűjét:) σφ (és hivatkozással látja el:) *in pr<im>o gen<esis>* (lásd az 5. ábrát)

A hivatkozott szöveghely szintén Káin és Ábel történetében található: καὶ ἦν σφυρόκοπος ξαλκεὺς καὶ σιδήρου (*Gen. 4. 22. 2*), *qui fuit malleator et faber in cuncta opera aeris et ferri* (*Vulg.*). A jegyzet keletkezésének részleteit lásd fentebb.

32. στενάζω *suspiro* (222^r) mellé – U: στένων *vagus in pr<im>o gen<esis>*

33. τρέμω *tremo* (239^r) – U: τρέμων *profugus in pr<im>o gen<esis>*

A két szó ugyabban a mondatban fordul elő, melyet az Úr intéz Káinhoz: στένων καὶ τρένων ἔση ἐπὶ τῆς γῆς (*Gen. 4. 12. 2*), *vagus et profugus eris super terram* (*Vulg.*). A jegyzet igen tanulságos Ugoletto forrásai és munkamódszerei szempontjából. Ugoletto ugyanis a görög szavak mellé nem az értelmileg nekik megfelelő latin szavakat írta be (*gemens et tremens*, ahogy ez a *Vetus Latina*-ban is olvasható), hanem a Jeromos által kiigazított *Vulgata* szavait, amelyek a *Septuaginta*-tól (és a *Vetus Latina*-tól) eltérő módon értelmezték és ültették át latinra a héber szöveget. Ugoletto láthatólag nem jött rá arra, hogy az általa használt görög és latin szöveg közül az utóbbi nem az előbbi közvetlen fordítása, hanem egy másik, tőle független megoldási kísérlet a héber szöveg visszaadására. Ennek lett eredménye az, hogy a görög στένων (nyögve, jajongva) és a latin *vagus* (kóborolva), illetve τρέμων (remegve) és *profugus* (földönfutó) szavakat azonosította, minden bizonnyal abban a hiszemben, hogy a latin megfelelők a görög szavak megszokott jelentései helyett – ahogy ez olykor valóban előfordul a *Septuaginta* esetében – sajátos értelemben szerepelnek a szövegben. A félreértés egyúttal azt a feltételezésünket is megerősíti, hogy Ugoletto a *Vulgatát* használta egyfajta szótárként a görög nyelvű Biblia olvasásához, és nem valamilyen lexikont vagy szójegyzéket.

34. ἐπιθυμία *concupiscentia libido desyderium vaporatio ad deos* (90^v) – U: (*libido desyderium* fölé:) *pro tentigine* (*libido desyderium* alá:) *pro consilio in pr<overbiis> Salom<onis>*

A hivatkozott szöveghelyet nem lehet egyértelműen beazonosítani, mert az ἐπιθυμία kilenc előfordulási helye egyikén sem a *consilium* felel meg a *Vulgatában*. Elképzelhető ezért, hogy a glossza értelmezéséhez a sor fölé beszúrt *pro tentigine* megjegyzést is figyelembe kell vennünk mint a sor alá írt *pro consilio* párját. A két megjegyzés így együtt feltételezhetően arra mutat rá, hogy az ἐπιθυμία szó egyaránt kifejezhet alantas „ösztonöket” és nemes „kívánságokat”, vagyis (jóval gyakoribb) negatív jelentése mellett pozitív értelemben is használatos. Ebben az esetben a következő mondás jöhet leginkább szóba a bejegyzés alapjaként: ἐπιθυμία δὲ δικαίου δεκτὴ (*Prov. Sal. 10. 24. 2*), *desiderium suum iustis dabitur* (*Vulg.*), „az igazak kívánsága pedig beteljesül” (református) / „amit az igazak kívánnak, osztályrészük lesz” (katolikus). A megjegyzés keletkezését bármelyik irányból el lehet képzelni (ezúttal a külalak sem segít): a lemma felől éppúgy, mint a görög szöveg felől.

35. ἐπιμέλ[ε]ια *cura, diligentia* (91^v) – U: ἐπιμέλεια *irrigatio in pro<verbiis>*

A hivatkozás minden kétséget kizáróan lokalizálható: ἐπιμέλεια τοῖς ὀστέοις σου (*Prov. Sal. 3. 8. 2*), *irrigatio ossuum tuorum* (*Vulg.*). A szó négyszer is előfordul ugyan a

Proverbiában, de a *Vulgata* egyedül itt (3. 8. 2) adja vissza az *irrigatio* (felüdülés, üdítő balzsam) szóval. A jegyzet feltételezhetően a szemléletes metaforának köszönheti létrejöttét. Ugoletto a görög szót (ἐπιμέλεια) is beírta szótárába, annak ellenére, hogy az a nyomtatott szótárban is ott volt már, mindez annak lehet a jele, hogy a bejegyzés nem a szócikkek átfutása, hanem a görög mű szótározása közben keletkezett, utólagosan (az ἄπω-hoz hasonlóan). Ugoletto figyelme ez utóbbira irányulhatott, és emiatt nem vette észre (már megint!), hogy a görög szót nem kell beírnia, bár talán az is félrevezethette, hogy a nyomtatott szövegben hibásan ε nélkül szerepel a szó.

36. θησαυρίζω colloco (112^v) – U: *custodio in prov<erbiis> sol<omonis>*

Két szöveghelyre vonatkozhat az utalás: θησαυρίζει τοῖς κατορθοῦσι σωτηρίαν (*Prov. Sal.* 2. 7. 1), *custodiet rectorum salutem* (*Vulg.*), és/vagy θησαυρίζεται δὲ δικαίους πλοῦτος ἁσεβῶν (13. 22. 2), *et custoditur iusto substantia peccatoris* (*Vulg.*). A görög szónak ez a metaforikus jelentése nem szokványos; talán emiatt írhatta ki szótárába Ugoletto.

37. κλοιός κύφωv (133^v) – U: *torques interpretatur Hierony<mi> in prov<erbia> sal<omonis>*

Ugoletto minden bizonnyal Jeromos Ézsaiás-kommentárjának egy helyére utal, ahol valóban szó esik a *Proverbiában* is előforduló⁴⁰ κλοιός (*torques*) értelmezéséről: *Verbum Hebraicum MOTA quod in Jeremia torques ferrea interpretatur in praesenti capitulo bis legitur. ... Theodotio κλοιόν, id est, torquem <transtulit> (Commentaria in Isaeam 16. 58. 10).* A *Vulgata* szintén a *torques* szóval adja vissza a kérdéses héber kifejezést (*addatur ... torques collo tuo* (*Vulg.*), ezért Jeromos magyarázatai mellett a *Bölcsességek könyvét* is a jegyzet előzményei közé sorolhatjuk. Említést érdemel még, hogy a lemmához ezúttal kétféle kiegészítést is fűzött Ugoletto: az egyiket a *Vocabularium*-ból (*boia, vinculum colli, eculeus*) jobbra, a másikat, a sajátját balra. A két bejegyzés elkülönülése ezúttal is azt jelezheti, hogy nem egyszerre lettek beírva.

38. ταμίειον promptuarium ubi reponuntur pecuniae domini (232^v) – U: (kettősponttal megjelölve:) *cellarium et horreum Hier<onymus> tract<ation>um*

Ugoletto szinte bizonyosan arra a szöveghelyre gondolt, ahol Jeromos a τὰ ταμίεια (*Ps.* 143. 13) főnevet adja vissza a fenti szavakkal: *neque cellaria neque horrea* (Hieronymus, *Tract.* [= *Breviarium*] 59. 143. 19), Crastonus szócikkétől és a *Vulgatától* eltérően, melyek mindketten *promptuarianak* fordítják. Ugoletto talán épp az eltérés miatt jegyzetelte ki Jeromos megoldását? A jegyzet mindenesetre mind a *Zsoltárok könyvének*, mind Jeromos kommentárjainak alapos ismeretéről árulkodik. Feltételezhetően ez az ismeretség nem független attól a tényről, hogy Mátyás könyvtárának egyik legszebb díszkódexe, melyet Attavante illuminált körülbelül hasonló időben, éppen Jeromos zsoltárokhoz írt kommentárjait tartalmazza (Paris, BNL Cod. Lat. 16, 839). A szócikk mellé ezúttal is kétféle jegyzetet írt Ugoletto: jobb oldalra másolta be a *Vocabularium* definícióját (*fiscus*), balra pedig a saját mondanivalóját írta.

⁴⁰ δέξιη ... κλοιόν χρύσεον, *Prov. Sal.* 1. 9. 2.

A maradék négy jegyzet mindegyike a *Prédikátor könyvének* első két fejezetéhez kötődik, és szintén egy-egy ritkán használatos szót vagy egy ismert szó szokatlan jelentését regisztrálja:

39. θυμός *animus. ira. furor. desyderium* (114^v) – U: (vízszintes vonallal megjelölve) *erumna in ecc<lesias>te*

Egyetlen szöveghely jöhet szóba: ἀλγημάτων καὶ θυμοῦ περισπασμός αὐτοῦ (*Eccl.* 2. 23. 2), *cuncti dies eius doloribus et aerumnis pleni sunt* (*Vulg.*).

40. περιφορά *revolutio. circumlatio* – U: *error ec<c>l<esias>te*

„Tévképzet”, „esztelenség” értelemben a περιφορά szó csak az *Eccl.* három helyén fordul elő az egész *Septuagintában*: τῷ γέλῳτι εἶπα περιφορὰν *Eccl.* 2. 2. 2, *risum reputavi errorem* (*Vulg.*); καὶ ἐπέβλεψα ἐγὼ τοῦ ἰδεῖν σοφίαν καὶ περιφορὰν καὶ ἀφροσύνην (2. 12. 2), *transivi ad contemplandam sapientiam erronee et stultitiam* (*Vulg.*); καὶ τοῦ γινῶναι ἀσεβοῦς ἀφροσύνην καὶ σκληρίαν καὶ περιφορὰν (7. 26. 1), *et ut cognoscerem impietatem stulti et errorem imprudentium* (*Vulg.*).

41. προαίρεσις *propositum. voluntas* (202^r) – U: *afflictio in ecc<lesias>te*

A szó egyetlenegyszer fordul elő az *Eccl.*-ban: ὅτι τὰ πάντα ματαιότης καὶ προαίρεσις πνεύματος (*Eccl.* 2.17), *et cuncta vanitatem atque adflictionem spiritus* (*Vulg.*).

42. ὑστέρημα *posteratio* (248^r) – U: *stultus in ecc<lesias>te*

Ugyanígy egyszer és a könyv elején fordul elő ez a szó is: καὶ ὑστέρημα οὐ δυνήσεται τοῦ ἀριθμηθῆναι (*Eccl.* 1. 15. 2), *stultorum infinitus est numerus* (*Vulg.*).

Ugoletto, úgy tűnik, nem csak Janus *Vocabularium*-át használta lexikai segédletként, hanem egy másik kétnyelvű szójegyzéket is (3. táblázat). A γλώττω *fullo, polio* (53^v) és az ἐγκολπος *insinitus* (70^v) lemma egy glosszáriumból kerülhetett a Crastonus-szótár lapszélére (de bizonyosan nem Januséból), egy harmadik jegyzet pedig talán egy egy nyelvű görög lexikoncikk anyagára vezethető vissza (esetleg épp ennek a görög–latin szójegyzéknek a közvetítésével): ἐπίσημος *p<ropri>e insignatum argentum* ἄσημον *non signatum* παράσημον *dubium adulteratum* (92^r alján). Az ἐπίσημος melléknév előfordul a *Hekabében* is (379), ezért könnyen elképzelhető, hogy Ugoletto emiatt nézett utána a szóból képezhető rokon- és ellentétes értelmű melléknemeknek. Egy olyan lexikon lehetett kezénél, amelyik Héródianos nyelvészeti munkájára emlékeztető információkat tartalmazott; ebben ugyanis szintén szembe van állítva a három melléknév, igaz, magyarázatok nélkül: Παρὰ τὸ σῆμα οἶον ἄσημος ἐπίσημος παράσημος (*Partitiones* 177. 14).

Ugoletto glosszáriumát vagy glosszáriumait ez alapján a három szócikk alapján természetesen aligha lehetne beazonosítani. Esetleges jelöltként feltételenül szóba kell, hogy jöjjön az a három görög–latin szójegyzék, melyeket *Mordtmann* és *Dethier*⁴¹ vett

⁴¹ J. Mordtmann: Handschriften in Konstantinopel. *Philologus* 5 (1850) 758–761; J. Mordtmann: Verzeichnis der Handschriften in der Bibliothek Sr. Maj. des Sultans. *Philologus* 9 (1854) 582–583 és [név nélküli szerkesztői jegyzet:] A konstantinápolyi Eszki Szerail könyvtárában őrzött nyugoti Codexek. Magyar Könyvszemle (1878) 92–98.

föl a 19. század közepén a Topkapi Szerájban őrzött görög kódexekről (köztük korvinnákról) készített listájukra. A kódexek egyike talán azonos azzal a ma is Isztambulban őrzött szótárral, melynek jelzete Topkapi Sarayı Müzesi, Kütüphane 23, de szóba jöhet saját hagyatékában „Vocabulista” néven feljegyzett tételek valamelyike is.⁴²

Ugoletto összes többi saját jegyzete (szám szerint tizenegy) olyan görög szavakhoz kötődnek, amelyek latin szerzőknél fordulnak elő.

43. ἀφελής *simplex. frugalis* (43^v) – U: ἀφελ[ι]ῶς *simp<lici>ter utitur h<o>c vo<-cabu>lo Porphyrio p<rim>o carminum com<menta>rio cum Horat<ius> iecur pro corde posuerit.* (9. ábra)

A hivatkozott szöveghely így szól pontosan: *Iecur. Pro corde ἀφελῶς. Id est simpliciter* (Porphyrio, *Commentum in Horati Carmina* 1. 13. 4);⁴³ Ugoletto tehát a kulcsszavakat megtartva illesztette saját fogalmazású mondatába Porphyrio kommentárját. A jegyzet azok közé tartozik, amelyek feltűnően más írásképet mutatnak, mint a Janus-szótárból átmásolt szócikkek. Ennek alapján biztosnak látszik, hogy utólag keletkezett, azt viszont nehéz volna eldönteni, hogy Ugoletto emlékezetből idézett, vagy pedig az írott szöveget felütve. A szó kevésbé emlékezetes, jelentéktelen volta talán az utóbbi eshetőség felé billenti a mérleg nyelvét. A szöveg mindenesetre valamikor 1485 után rendelkezésére állt egy Corvin János számára készített díszkódex formájában. Porphyrio kommentárjában több tucat görög szó is előfordul; esetlegesnek tűnik, miért pont ezt és csak ezt a szót írta ki közülük Ugoletto.

44. λείψανον *reliquum* (143^v) – U: (a szó mellett és a lap tetejére írt jegyzet előtt körrel és három ponttal megjelölve:) *Ter<entius> in Eun<ucho> Abi tu, cistellam, Pythias, domo affer (ecfer cod.) cum monumentis. Donat<us> Monumenta pro quibus Graeci dicunt λείψανα παργονα* (super παργονα signo † scripto) (6. ábra)

Ugoletto az editio princeps által közölt formában idézi a görög szavakat Donatus szövegéből,⁴⁴ még a második görög szó ékezetének hiányát is megtartja: *Haec sunt quae Graeci dicunt λείψανα παργονα* (in *Ter. Eun.* 753). A többi kéziratban ugyanis ezek a változatok olvashatók: σπάργονα Vatic. 1673 ***** *est pgana (peregrina T)* TC ἐστράργονα V κρεπBνδία (Krepundia) P γνωρίσματα καὶ σπάργονα Steph.⁴⁵ Ugoletto az értelmetlen παργονα fölé keresztet tett, nyilvánvalóan az érthetlenség jelzésére. A *crux* alkalmazása amiatt is tanulságos, hogy erősen valószínűvé teszi, hogy a jegyzet az írott szöveg tanulmányozása közben született – érthetetlen szavakról nehéz elképzelni, hogy ennyire pontosan és *crux*ostul emlékezzen rájuk valaki.

⁴² A. Del Prato: i. m. (2. jegyz.) 52–54, lásd az 5. táblázat 5. tételét.

⁴³ Scholia antiqua in Q. Horatium Flaccum, vol. 1. Porphyrio. Ed. A. Holder. Innsbruck 1894.

⁴⁴ Az első nyomtatott kiadást Conradus Sweynheym és Arnoldus Pannartz jelentetette meg Romában 1472-ben. Ugolettonak talán épp ez a kiadása volt meg (lásd az 5. táblázat 8. tételét); a Terentius-korvina (Budapest EK Cod. Lat. 31) semmilyen kommentárt nem fűz a sorhoz.

⁴⁵ P. Wessner szövegkiadásának (Aeli Donati quod fertur Commentum Terenti. Leipzig 1902) kritikai apparátusa.

45. τροφίμος *nutritus* (240^r) – U: *Don<atus> in Phor<mionem:> Nam herilem filium trophimon dicunt atque haud scio an Latini quoque alumnum dicere potuerint nisi hoc mallent.*

A mondat szószerint megegyezik a Donatus-kommentár szövegével (*in Ter. Phorm.* 39). Az idézet hosszúsága és pontossága alapján szinte biztosra vehető, hogy Ugoletto könyvből másolta át, és nem emlékezetből idézte föl.

46. γλυκύπικρος *dulcis amarus* (53^r) – U: *epith<eton> amoris in Orpheo*

A jelzőt Ficino hivatkozása alapján szokás Orpheus (vagyis az orphikus himnuszok) töredékeként számon tartani (Orph. 361 fr. Kern = M. Ficino, *Commentarium in Convivium Platonis de amore* 2. 8). Ugoletto minden bizonnyal innen, Ficino művéből ismerte a szót, és nem közvetlenül a hivatkozott himnuszról. Nemcsak azért, mert firenzei kortársának dialógusa – egy Janusnak ajánlott példány jóvoltából⁴⁶ – bizonyítottan megvolt a budai könyvtárban, hanem azért is, mert a Ficino-féle hivatkozás hitelessége erősen kétséges. A γλυκύπικρος összetett jelző használatos volt ugyan Erósról a költői nyelvben (Sapphó fr. 132. 2 = Heph. *Ench.* 23. 20, Poseidippos *AP* 5. 134. 4; 12. 109. 3), két tagját pedig külön-külön, de közvetlenül egymás mellett megtalálhatjuk a Physishez írt orphikus himnuszban is: πικρά μὲν φαύλοισι, γλυκεῖα δὲ πειθομένοισι (Orph. *hymn.* 10. 15), Orpheus Erós-himnuszában azonban egyáltalán nem szerepelnek a jelzők. Mindezek tükrében valószínűbbnek tűnik, hogy Ficino rosszul emlékezett a γλυκύπικρος előfordulására, mintsem hogy valóban egy olyan Orpheusnak tulajdonított műben olvasta volna Erós jelzőjeként, amely később elveszett. Mint az orphikus himnuszok fordítója Ficino nyilván jól ismerte a darabokat, de épp fordításainak szövege szolgáltat érvet amellett, hogy valamilyen félreértés szülte ezt az Orpheus-töredéket. Ha ugyanis létezett és számára hozzáférhető lett volna ez a himnusz, nyilván le is fordította volna. Ficino fordításai azonban csak olyan himnuszokat tartalmaznak, melyeknek ismerjük a görög eredetijét. Akárhogy is, az végképp valószínűtlennek tűnik, hogy Ugoletto Ficinótól függetlenül szintén hozzáférhetett volna ehhez a később elveszett műhöz, ezért minden okunk megvan azt feltételezni, hogy Ficino dialógusából ismerte a jelzőt.

47. πάλιν után (180^v) – U: *παλιμψέστον* (sic!) *iterum rasa charta Cic<ero> et Cat<ullus> hoc<c> voc<abul>o utuntur*

A két hivatkozott szöveghely: *quod in palimpsesto, laudo equidem parsimoniam* (Cicero, *Ad fam.* 7. 18. 2), illetve *ut fit in palimpsesto* (Catullus 22. 5). A környező jegyzetektől határozottan eltérő (s ezúttal jóval sötétebb) tinta jelzi, hogy utólagos bejegyzésről lehet szó. A görög szónál talán azért csúszhatott be a hiba, mert Ugoletto Cicero vagy Catullus olvasása közben találkozott vele, akik mindketten latinizált formában használják. Ugoletto tehát ebből köveztethette ki az eredeti alakot, de ez nem sikerült tökéletesen: a latin „e” betűt η helyett ε-nal írta át.

A Catullus-hivatkozás másról is árulkodik. Ugoletto azt a (helyes) szövegvariánst hozza, amelyik a korabeli szövegkínálatból kizárólag Franciscus Puteloanus (Francesco da Pozzo) 1473-es pármái kiadásában szerepel (a *palimpsesto* alakkal szemben X-ben

⁴⁶ Az 1469-ben készült kódexet jelenleg Bécsben őrzik (ÖNB Cod. Lat. 2472).

és O-ban *palmisepto*, a velencei első kiadásban pedig *palipsesto* olvasható). Ugoletto tehát vagy Puteolanus kiadásában olvasta Catullust (Puteolanus Ugoletto szülővárosában, Pármában volt professzor az 1480-as években, így bizonyára ismerték egymást személyesen is), mely jelentősen jobb szöveget nyújtott, mint az 1472-es *editio princeps*, vagy saját maga emendálta a szöveget. Ennek a valószínűsége azonban éppen a betűtévésztes miatt elég csekély. Érdekes azonban hozzátenni, hogy az Ugoletto által szintén hivatkozott Cicero-hely (ahol *palimpsestus* alakban szerepel a szó) ahhoz viszont elegendő, hogy a kérdéses szó legalábbis latinizált formában kijavítható legyen. A javítást tehát a Cicero-helyre támaszkodva is elvégezhetette Ugoletto.

48. *περιοχή munitio. complexio* (191^v) – U: *argumentum ut apud Eumen<ium> pr<o restaurandis scholis>*

Ugoletto az augustodunumi iskola felújítása érdekében elmondott beszéd egyik részletére utal: *Ubi fortissimorum imperatorum pulcherrime res gestae per diversa regionum argumenta recolantur* (Eumenius, *Pro restaurandis scholis* 21) „ahol a legbátrabb császárok legdicsebb tetteit idézhetjük emlékezetünkbe különféle tájakat jelző ábrák segítségével”. A megjegyzésben két réteg különíthető el. A *περιοχή* harmadik latin megfelelője (*argumentum*, „összefoglaló”) a *Vocabularium*ból származik, míg az Eumenius-hivatkozás Ugoletto saját hozzátétele. Ezúttal semmilyen különbség sem figyelhető meg a szavak külalakjában, ezért elképzelhető, hogy a referenciát rögtön a latin megfelelő bemásolása után fűzte hozzá, hirtelen asszociációval. A gondolattársítás logikája azonban nem egészen világos. A hivatkozott helyen az *argumentum* igen sajátos és ritka jelentésben használatos: „térképábrá”-t jelöl (lásd a II. B pontot a *Thesaurus Linguae Latinae*ban). A görög *περιοχή*-nak azonban nincs ilyen jelentése: „kivonat”-ot, „összefoglaló”-t jelenthet, „ábrá”-ra nincs példa. Könnyen lehet tehát, hogy az Eumenius-hivatkozást csupán a latin *argumentum* szó mellé szánta Ugoletto, nem pedig a *περιοχή* és az *argumentum* közös jelentésének illusztrálására. Eumenius munkája mindenesetre hozzáférhető volt Mátyás könyvtárában; az egykor Vitéz János tulajdonában lévő és az ő javításait tartalmazó kódexet jelenleg a budapesti Egyetemi Könyvtár őrzi Cod. Lat. 12 jelzettel. Érdekes megemlíteni, hogy a *Panegyrici Latini* gyűjteményt (ahol Eumenius beszéde hagyományozódott) elsőként az előbb említett Puteolanus adta ki nyomtatásban 1482-ben Milánóban. A Pelosi-féle inventárium szerint Ugoletónak megvolt ez a kiadás (5. táblázat 20. tétel).

49. *σκοπός propositum* (218^v) – U: *scopus latine apud Suet<onium>*

A szó csak egyszer fordul elő Suetoniusnál, éspedig a Domitianus-életrajzban: *nonnumquam in pueri procul stantis praebentisque pro scopo dispansam dexterarum manus palmam* (19. 1). Az idézetnek szövegkritikai szempontból is van jelentősége. A kódexek ugyanis egyöntetűen *scopulo* olvasatot hoznak, a *scopo* Stephanus konjektúrája. Ugoletto vagy megelőzte a francia humanistát a ma általánosan elfogadott olvasat kitalálásában (az olasz „scopo” alapján ez egyáltalán nem tűnik lehetetlennek), vagy esetleg volt egy olyan – mára elveszett – kézírata, amelyik a helyes variánst tartalmazta. Az első lehetőség jóval valószínűbbnek tűnik.

50. ἐπινίκιον *praemium. celebritas p. habita victoria quod et latine epinicion dicitur* (92^r) – U: *ap<ud> <Suetonium?> x*

Ugoletto elfelejtette az *apud* után a szerző nevét beírni (vagy nem jutott eszébe), de az *epinicion* előfordulásai alapján valószínűsíthető, hogy Suetonius egyik helyére gondolhatott: *laetum inter laetos cantaturum epinicia* (Suet. Nero 43. 2. 13). Két lehetséges, de kevésbé valószínű alternatívát nyújthat két ószövegségi hely: ἐπινίκια *Macch.* 2. 8. 33 (= *epinicia*, *Vulg.*) és ἐπινίκια *Esdr.* 3. 5. 4 (= *epinicia*, *Vulg.*), de ezek latin fordításaira aligha utalhatott volna a személynevet kívánó *apud*-os szerkezettel. Ez a jegyzet inkább a szótár olvasása közben, s talán egyenesen a szótár ösztönzésére születhetett, mert Crastonus nevek említése nélkül utal arra, hogy a görög szót latin szerzők is használják – egy filológusról könnyű elképzelni, hogy egy ilyen célzásnak utánajárjon.

51. σαρκώ *incarno* (214^v) alá – U: σάπων *quercus appellatur antiqua greca Pli<nus>*

Azt biztosra vehetjük, hogy Ugoletto a következő szöveghelyre célzott, amikor megjegyzését bejegyezte: *sinus Saronicus, olim querno nemore redimitus, unde nomen, ita Graecia antiqua appellante quercum* (Plinius, *Naturalis Historia* 4. 18. 5). Az viszont egyáltalán nem világos, honnan vette a tölgy „ógörög” nevét? A σάπων szónak nincs ilyen jelentése a szótárak tanúsága szerint. A megoldáshoz Kallimachoszhoz kell fordulnunk. Ő nevezi σαρωνίς-nak a Zeus születésekor már létező tölgyeket *Zeus-himnuszában* (22).⁴⁷ Plinius adata is alighanem arra a hagyományra vezethető vissza, amelyre Kallimachos támaszkodik (sőt, talán épp Kallimachosétól függ), így valószínűsíthető, hogy Ugoletto rosszul következtette ki – vagy ha ismerte a Kallimachos-helyet, rosszul idézte föl – az őstölgy nevét. Az írásképp alapján a jegyzet nem különbözik a szomszédos beírásoktól; így talán spontán asszociációval keletkezett. Ugoletto mindenesetre nem ellenőrizte le a *Saronicus* melléknévből a lehető legegyszerűbben kikövetkeztetett, majd görögre átírt főnév alakját.

52. στορέννυμι *sterno* (223^r) – U: στορέα *Plin xv. 59*

A szokatlanul pontos hivatkozásnak köszönhetően nem nehéz megtalálni a hivatkozott szöveghelyet: *stramentis storeis paleisve substerni* (Plinius, *Naturalis Historia* 15. 16. 59). Ez a jegyzet is normál vékonyságú tollal íródott, tehát valószínűleg az átolvasás fázisában. Ha így történt, Ugoletto nagyon otthonosan mozoghatott Plinius művében, hogy akár kapásból, akár rövid utánanézését követően ilyen pontosan meg tudta adni az eszébe jutó szó előfordulási helyét. Említést érdemel, hogy C. Mayhoff elveti az általa *veteres editores* olvasatának nevezett *stramentis storeis* szövegvariánst, s helyette a *stramentis solidis* lectiót fogadja el.⁴⁸

53. ψίθυρος *loquax. stridulus* (262^r) mellé – U: ψίαθος *teges (~ Vocab. JP) storea storeae voc<abu>lo utuntur Livius et Hirtius*

A két hivatkozás: *harundine textis storeaque pars maxima tectis* (Livius, *Ab urbe condita* 30. 3. 9), illetve *storias autem ex funibus ancorariis ... fecerunt* (Hirtius

⁴⁷ Hésychios szerint a σαρωνίς vagy σαρωνίς az ősfenyőt (ἐλάτη παλαιά) jelölő archaikus szó.

⁴⁸ Caius Plinius Secundus: *Naturalis historiae*. 5 vol. Leipzig 1892–1909.

(= Caesar), *Bellum civile* 2. 9). A megjegyzés a *storeá*hoz hasonlóan ismét takarókkal és szalmamatracokkal kapcsolatos. Ugoletó először a ψῖαθος teges lemmát másolta át a Vocabulariumból, ahol még hibásan ψήαθος formában szerepel. Ugoletó a hibát kijavítva vezette át szótárába, akár mert eleve ismerte ezt a ritka szót, akár mert alfabetikus helyzetéből jött rá a betűtévesztésre (tudniillik a ψήχω és a ψιθυρίζω között áll). Ha az előbbi eset forog fön, akkor talán Aristophanés *Lysistratájában* találkozott vele, ahol a matrac Kinésias és Myrrhiné híres jelenetének fontos kelléke. Ugoletó saját bejegyzésként ezúttal szinonimát ad a latin megfelelőhöz (az előbb már beírt *storea* szót!), a szó két további előfordulási helyével együtt. Ezek az információk kizárólag a latin szóra vonatkoznak, a görög szó jelentéséhez semmit sem tesznek hozzá. Amint korábban szó esett róla, a beírás helyéből ítélve, utólagosan lett bejegyezve.

Összességében, a latin szerzőknél előforduló görög szavakra történő hivatkozások nem mutatnak egységes képet. Már külalakjuk is jelzi, hogy egy részük az átmásolással egy időben, egy részük pedig később keletkezhetett. Főleg a vékony tollal beírt, egy-két szavas megjegyzések esetében valószínűsíthető, hogy Ugoletó emlékezetből írta be őket. A másik végletet a kommentárokból származó hosszabb mondatok jelentik, melyekről nehéz elképzelni, hogy Ugoletó pontosan tudta volna kívülről, és eltérő íráskéjük is utólagos bejegyzésük mellett szól. A közvetlenül görög szövegkhez kötődő megjegyzésekkel szemben a latinos megjegyzések nem csoportosulnak egy-egy mű vagy szövegrészlet köré, forrásaik szerteágazóak. Alighanem alkalmilag született mindegyikük, különféle körülmények és tényezők hatására, és semmiképpen sem alapos és módszeres vizsgálódás során. A rögtönzött jegyzetek kategóriájába tartozik mindenekelőtt a γλυπτικός, ἐπινίκιον, περὶ οὐχί, σπορέα, σκοπός és ψῖαθος szavakhoz fűzött jegyzetek sora, míg a más szövegből kimásoltak közé az ἀφελῶς, λείψανον és τρόφιμος szócikkekhez szánt kiegészítések. Köztes esetnek számíthat a πολυμψήστον vagy a σάρον esete, ahol eldönthetetlen, friss olvasmányra vagy pontosan megjegyzett szavakra épül a megjegyzés. Ennek megfelelően nagy valószínűséggel állítható, hogy a jegyzetek megírásakor Ugoletó kezénél volt egy Donatus jegyzeteivel ellátott Terentius-kiadás és egy Porphyrio-kommentáros Horatius-kötet. Minden bizonnyal nem régen forgatta Catullus verseinek pármai kiadását is. Jóval kevésbé lehetünk viszont biztosak abban, hogy kifejezetten a jegyzetek megírásához vette le a polcáról és használta Suetonius, Caesar és Livius történeti munkáit, Cicero leveleit, Ficino Platón *Lakoma* című dialógusához írt kommentárját, Eumenius beszédét és Plinius természettudományos művét. Hogy valamikor olvasta ezeket a szövegeket, az bizonyos, de hogy erre Budán vagy Itáliában került sor, a jegyzetek alapján ez eldönthetetlen.

A hivatkozások nélküli jegyzetekre rátérve, közülük négy érdemel külön említést (4. táblázat).

63. ὄππαβόν *pignus* (35^v) – U: *arra latine d<icitu>r*

Bár a szó gyakran előfordul jogi terminusként törvénykönyvekben és egyéb jogi szövegekben, talán Gellius egy passzusa segített Ugoletónak a megfeleltetésben: *sed nunc 'arrabo' in sordidis verbis haberi coeptus ac multo videtur sordidius 'arra', quamquam arra quoque veteres saepe dixerint* (*Noctes Atticae* 17. 2. 21). Ugoletónak több jogi könyve is volt, köztük a *Digesta* és a *Codex Justinianus* is (114–118. tételek).

75. κυφών (140^v) – U: *columbar lat<ine>*

A *columbar* szó az egész ókori római irodalomban csak kétszer használatos ebben a jelentésben, mindkétszer Plautusnál. Egyszer a *Rudens*ben fordul elő: *nam in columbari collus haud multo post erit* (887), egyszer pedig egy Festus által idézett, elveszett darabban: *Plautus: 'non ego te novi, navalis scriba, columbar inpudens.' sive quod columbaria in nave appellantur ea, quibus remi eminent, sive quod columbariorum quaestus temerarius incertusque* (*De significatione verborum* 169. 7–11). Mindkét mű megvolt a királyi könyvtárban; Plautus komédiái két példányban is (Budapest OSzK Clmae 241 and ÖNB Cod. Lat. 111), Festus szótára pedig egy olyan kódexben, amelyet jelenleg a budapesti Egyetemi Könyvtárban őriznek (EK Cod. Lat. 22). Minthogy azonban a Festus-kódex csupán egy rövidített változata a teljes szótárnak, és nem tartalmazza a szóban forgó Plautus-idézetet,⁴⁹ sokkal valószínűbbnek látszik, hogy a *Rudens*ből ismerhette a szót Ugoletto, akár saját, akár a királyi könyvtár példányát olvasta.

83. U: λυκοφάντης *est genus virgulti seu fruticis* (147^r, lásd a 8. ábrát)

Ez a szó a lényegében hapax legomenonnak tekinthető (kétszer fordul elő a plutarchosi korpuszban) λυκοφάνος szövegvariánsa, mely a *Sieveling* kiadásában Σg-vel jelölt kéziratcsaládban fordul elő az *Apophthegmata Laconica* című műben (237 B8).⁵⁰ A szó ritkasága, valamint a jegyzet feltűnően eltérő írásképe alapján gyanítható, hogy szótározás eredményeképp keletkezett. A szó jelentése kiderül a szövegösszefüggésből; ennek köszönhetően adhatott rá latin meghatározást Ugoletto.

92. προσωπεῖον *persona vultus* (207^r) – U: *oscilla e.*

A Vergilius által használt szó szintén hapaxnak tekinthető, mert az összes többi előfordulása ettől a helytől függ: *et te, Bacche, vocant per carmina laeta, tibi que / oscilla ex alta suspendunt mollia pinu.* (*Georgica* 2. 389). A jegyzet nem a görög szó jelentéseit kívánja pontosítani vagy kiegészíteni, inkább csak az egyszerűbb latin megfelelőkhöz fűz hozzá egy vergiliusi szinonimát, amelynek értékét ritkasága is növeli. Nagyon valószínű tehát, hogy ez a megjegyzés a szótár átolvasásakor született, gondolatársítással. Az asszociáció a *Georgica* alapos ismeretéről tanúskodik, és talán Servius kommentárjának ismerete is közrejátszott abban, hogy a szó eszébe jutott Ugoletónak. Az *oscilla* után álló „e” betű valószínűleg a genitívus „ae”-jét jelöli.

⁴⁹ Az a feltételezés, hogy Mátyás könyvtárában a *teljes* Festus-szótár megvolt, Giangaleazzo Sforza egy levelén alapszik, melyet 1488-ban írt Corvin Jánosnak. A levélben másolatkészítés céljával kéri el a teljes Festust tartalmazó kéziratot, lásd *Pulszky E.: A Corvina maradványai. Magyar Könyvszemle* (1877) 149–150. Legutóbb Kiss Farkas G. érvelt amellett, hogy Giangaleazzo valójában nem elkéri, hanem *visszakéri* udvarias formában a nagyapja által Mátyásnak évtizedekkel korábban kölcsönadott kódexet (Adalékok a mítoszok reneszánsz újjászületésének történetéhez. Tanulmányok a hetvenéves Ritoók Zsigmond tiszteletére. Budapest 1999, 127–135).

⁵⁰ *W. Nachstädt – W. Sieveling: Plutarchi Moralia. Vol. II. Leipzig 1971, 205.* A többi szövegvariáns: λυκοφάνας Γ, λυκοφάνας (aut – φώνας) ΧΦΠ. *Sieveling Gierig* emendációját fogadja el, aki Hésychios adata alapján javítja λυκοφάνους-ra a szöveget.

Végezetül, összegezzük számszerűen és típusok szerint is az eredményeket (5. táblázat). Felhasználásuk valószínűségi foka szerint a jegyzetek feltételezett forrásai alapvetően négy csoportba sorolhatók.

Az első csoportba egyetlen mű tartozik: Janus *Vocabulariuma*, mellyel kapcsolatban nem lehetnek kétségeink, hogy Ugoletto ennek szóanyagával egészítette ki a maga Crastonus-szótárát.⁵¹ A lemmák és egyéb bejegyzések átmásolása nyilvánvalóan a szótár teljesebbé tételét szolgálta.

A második csoportba vehetjük azt a hét művet (2–8.), amelyekről az egymáshoz közeli helyekről származó idézetek nagy száma vagy az idézet hosszúsága és pontossága alapján nagy valószínűséggel feltételezhető, hogy Ugoletto egy-egy részletük olvasása közben írt hozzájuk jegyzeteket. A művek ténylegesen használt példányai közül egyetlenegy kézirat, a bécsi Phil. gr. 289 jelzetű kódex beazonosítására kínálkozott lehetőség: egy Ugoletto által tévesen kikövetkeztetett theokritosi szóról feltételeztük, hogy a bécsi kódexben olvasható másolási hiba nyomán keletkezett. A többi hat művel kapcsolatban jellegzetes hibák hiányában nem lehet eldönteni, hogy Mátyás vagy saját könyve volt Ugoletto kezében. Ami a jegyzetek funkcióját illeti, a *Hekabéval* és a *Septuagintával* kapcsolatosak a szövegek fordítása közben születtek: Ugoletto a szövegösszefüggésből kikövetkeztetve, illetve a latin fordítással történő egybevetés révén bővítette ki a szótár meglévő lemmáit újabb jelentésekkel és jelentésárnyalatokkal. A többi jegyzet egy-egy görög mondat vagy görög szót tartalmazó latin mondat olvasása közben születhetett.

A harmadik kategóriába sorolható az a kilenc mű (9–17.), amelynek egy-egy részletét – jegyzetei tanúsága szerint – alaposan tanulmányozta és behatóan ismerte. A művekből vett idézetek nem annyira hosszúak és számosak, hogy erősen azt kellene gyanítanunk, hogy közvetlenül a jegyzet beírása előtt olvasta az idézett szöveget Ugoletto, de az idetartozó jegyzetek jellege olyan (ti. mind egy-egy értelmezési problémára reflektál, vagy egyéb filológiai észrevételt tesz), hogy a szöveg elmélyült tanulmányozását feltételezi. Az nem derül ki belőlük, hogy mikor olvasta őket Ugoletto, de hogy nem futólag, hanem gondosan és akár többször is, az nagyon valószínű. Mindezt pedig nehéz elképzelni az elemzett szövegekhez való hozzáférés lehetősége nélkül, így valószínűnek tűnik az is, hogy megvoltak Mátyás és/vagy Ugoletto könyvtárában.

Végül a negyedik csoportba sorolt kilenc műnek (18–26.) egy-egy szavát inkább emlékezetből idézhette Ugoletto, rögtönzött asszociációit pedig a két szótár behasonlí-

⁵¹ Ami egyúttal azt is bizonyítja, hogy Janus szótára valóban bekerült Mátyás könyvtárába, így a hitelességével kapcsolatban az utóbbi évtizedekben felvetődő kételyek megalapozatlanok. *Csapodi Cs.* ugyanis 1973-es monográfiájával ellentétben (i. m. [18. jegyz.] 456) 1992-es katalógusába (Bibliotheca Corviniana. Budapest 1992) már nem vette föl a hiteles korvinák közé, *Madas E.* pedig szintén „a valószínűleg nem hiteles” kategóriába sorolta (i. m. [24. jegyz.] 70). A szótár hitelességének beigazolódása két további tanulsággal is jár. Egyrészt ennek tükrében jóval nagyobb bizonyossággal feltételezhetjük, hogy ugyanígy a királyi könyvtár része lett Janus összes többi könyve is. Másrészt az is nyilvánvaló, hogy a könyvészeti kritériumok (kötés, címer, tulajdonosi bejegyzés stb.) nem az egyetlen biztos módszert adják egy könyv hitelességének megállapításához. Kedvező körülmények esetén a belső, filológiai érvek éppolyan bizonyító erővel rendelkezhetnek, mint a külső, kodikológiai szempontok.

tása közben *currente calamo* vethette papírra. Több tényező enged erre következtetni: legfőképp a jegyzetek írásképe (amely nem tér el az átmásolt lemmák vonásaitól), de rövidségük és tartalmuk is (többnyire csak egy-egy szó előfordulását regisztrálják) ebbe az irányba mutat. (A funkciót illetően nyilván átfedések és átmenetek is lehetnek az előző csoportba sorolt megjegyzésekkel, de míg ott tetten érhető valamilyen szövegprobléma, addig itt ez csak lehetőségként vetődik föl.) A műveket tartalmazó könyvek fizikai megléte a királyi könyvtárban így lehetségesnek tekinthető, de biztosnak semmiképp.

A 26 tétel között tehát 1 olyan, amelyik belső érvekkel igazolja egy korábban vitatott hitelességű korvina hitelességét. A többi 25 közül 4 mű valószínűsíthető módon egy vitatott hitelességű korvinával, 10 tétel 10 hiteles korvinával hozható kapcsolatba, 9 pedig eddig ismeretlen korvina esetleges meglétére enged következtetni.

SUMMARY

Serving as royal librarian and tutor to János Corvinus, Matthias' illegitimate son and heir, Taddeo Ugoletto played a key role in defining the general character and the actual holdings of Matthias' library. Although Ugoletto was widely acknowledged as a humanist of deep education by his contemporaries, he appears to us as a ghost figure, since apart from his text editions and prefaces, none of his writings have survived. These circumstances make the notes and dictionary entries he put down *propria manu* on the pages of his copy of the *Lexicon Graeco-Latinum* edited by Johannes Crastonus in 1483 and now preserved in Vienna (ÖNB Ink. X. E. 9.) all the more precious and significant. The aim of this paper is twofold. First, through a detailed examination of his glosses and additions, an attempt will be made to gauge Ugoletto's knowledge of Greek and philological erudition. Secondly, these notes also allow us to make certain assumptions about his readings, map his fields of interest, and even identify a couple of books, presumably all belonging to the royal library, that must have been available to him while writing.

Key words: Greek-Latin lexicon, humanism, research of the Corvinus manuscripts, marginalia

BOLONYAI GÁBOR
ELTE Görög Tanszék
bolonyai.gabor@btk.elte.hu

1. táblázat

Szócikkek Crastonus szótárában (Vicenza 1483)		Ugoletto lapszéli jegyzetei szerzői név és/vagy műcím megjelölésével	A jegyzettel ellátott szó valószínűsíthető előfordulási helye
Görög szerzők			
1.	κάσις <i>frater</i>	124 ^r <i>soror ap<ud> Eurip<idem> in Hecuba</i>	τήν ... κάσιν Euripidés, <i>Hecuba</i> 361 (vö. 943 is)
2.	κραίνω <i>perficio</i>	137 ^r κραθεῖστος (sic!) <i>ap<ud> E<uripidem> firmatum</i>	τήν κρανθεῖσαν <i>Hec.</i> 219 [κρανθεῖσαν FPaRSa]
3.	λάζυμαι <i>cario</i>	141 ^v <i>poetice λαζύμεν <αι> apud Eurip<idem></i>	προσλαύμεναι <i>Hec.</i> 64
4.	νύμφη <i>sponsa</i>	163 ^v <i>simpliciter pro muliere ap<ud> Eurip<idem> in Hec<uba></i>	νύμφαι τ' ἀρίστων νυμφίων τητῶμεναι <i>Hec.</i> 324
5.	νύμφιος <i>sponsus</i>	163 ^v <i>Vir. ap<ud> Eurip<idem> ibidem</i>	<i>Hec.</i> 324
6.	οἰχομαι <i>recedo</i> etc.	168 ^v οἰχόμενος <i>mortuus ap<ud> Euripid<em> in Hec<uba></i>	τοῖς οἰχομένοις <i>Hec.</i> 138
7.	ὀρισμός után	174 ^v ὀρίσματα <i>pro moenibus ap<ud> Eurip<idem> in Hecuba</i>	ὀρίσματα <i>Hec.</i> 16
8.	πρός <i>dativo iuncta praeterea significat</i>	204 ^v πρὸς <i>cum dativo sig<nifica>t penes. Euripid<es> in Hec<uba></i> (ti. θάνατος) οὐ προσοιστέος ἄλλος πρὸς ἄλλῳ	<i>Hec.</i> 394–5
9.	στερ<ρ>ός <i>solidus</i>	222 ^r <i>durus et com<m>unis g<ener>is ap<ud> Euripid<em> in Hec<uba></i>	στερρὸς ἀνθρώπου φύσις <i>Hec.</i> 296
10.	τιθήνη <i>nutrix</i>	237 ^r <i>ap<ud> Euripid<em> in Hecuba</i>	τιθήνη <i>Hec.</i> 281
11.	φροῦδος <i>vanus</i>	254 ^v <i>abolitus, disperditus, mortuus ap<ud> Eurip<idem> in Hec<uba></i>	φροῦδος <i>Hec.</i> 160, vö. 161 és 335 is
12.	ἄπιος <i>longinquus</i> után	30 ^r ἄπῳ <i>poet<ice> vociferor in coni<unctivo> Eur<ipide></i>	ἄπῳ <i>Hec.</i> 154, vö. <i>Or.</i> 1253, <i>Suppl.</i> 76, <i>Tr.</i> 1304, ill. <i>Bacch.</i> 984 is
13.	ἐστία <i>focus</i>	98 ^r <i>domus ap<ud> Eurip<idem></i>	ἐστία <i>Hec.</i> 22, 353, 1216 stb.
14.	πλάξ <i>tabula</i>	195 ^r <i>ap<ud> Eurip<idem> pro latitudine campoque</i>	πλάκα <i>Hec.</i> 8
15.	πλάτη <i>remus</i>	195 ^v <i>pro navigatione ap<ud> Eurip<idem></i>	πλάτην <i>Hec.</i> 39, lásd még <i>Tr.</i> 1155, <i>IT</i> 1445, <i>Hel.</i> 1212, <i>Or.</i> 54 és <i>Rhes.</i> 53 is
16.	σχεδία <i>ratis</i>	231 ^r <i>sed ap<ud> Eurip<idem> accipitur pro navi</i>	σχεδίας <i>Hec.</i> 111
17.	φέγγος <i>lumen</i>	250 ^r <i>dies ap<ud> Eurip<idem></i>	φέγγος <i>Hec.</i> 32
18.	χηλή <i>velox pedibus</i>	258 ^r <i>ungula ap<ud> Eurip<idem></i>	χαλῆ <i>Hec.</i> 90 [χηλῆ XXbZ et P]
19.	θρόνον <i>pigmentum. venenum</i>	114 ^r <i>Theocritus in Pharmaceutria</i> νῦν δὲ λαβοῖσα θρόνα (sic! τὸ τὰ nélkül)	νῦν δὲ λαβοῖσα τὸ τὰ θρόνα Theokritos, <i>Idyllia</i> 2.59

Szócikkek Crastonus szótárában (Vicenza 1483)		Ugoletto lapszéli jegyzetei szerzői név és/vagy műcím megjelölésével	A jegyzettel ellátott szó valószínűsíthető előfordulási helye
20.	τοὶ <i>tibi</i> után	237 ^v τοῖσιον (sic!) <i>herba sine fructu apud Theocritum</i>	<i>Id.</i> 5.125 [τ' οἶσια GLEA τοὶ σία PT τοῖσια Phil. gr. 289]
21.	κορυδαλλός κόρυδος <i>corydalus. avis genus</i>	136 ^r <i>galerita latine quondam</i> (x-szel megjelölve) <i>Theocritus</i> (x-szel megjelölve)	<i>Id.</i> 10.50 vagy 7.141 (lásd még 7.23) <i>galerita appellata quondam</i> Plinius, <i>Nat. Hist.</i> 11.122.2
22.	ἀποτίνω	34 ^r <i>reddo in p<rim>o il<iadis></i>	ἀποτίσσομεν Homéros, <i>Il.</i> 1.128
23.	ἰάπτω <i>maledico. mitto cum detrimento</i>	115 ^v <i>in<de> προιάπτω in il<iadis> p<rim>o</i>	προῖαψεν <i>Il.</i> 1.3
24.	πρίν πρίν <i>prius. ante</i>	202 ^r <i>quotiens aut<em> ponunt<ur> duo p<ri>um p<ro> ante: secundum p<ro> q<uam> exponemus ut in p<rim>o iliados</i>	οὐδ' ὃ γε πρίν ... λοιγὸν ἀπώσσει, / πρίν γ' ... δόμεναι. <i>Il.</i> 1.98-99
25.	ὑσσός <i>venabulum</i>	247 ^v <i>venabulum ro<manum>. ut apud Appianum in bello celtico</i>	ὑσσοῦς Appianos, <i>De bello Celtico</i> (<i>epitome</i> 1.3)
26.	αἰτία <i>ratio causa. accusatio confirmatio.</i>	10 ^v <i>pro iniquitate genes<i></i>	αἰτία <i>Genesis</i> 4.13.2 (= <i>iniquitas Vulg.</i>)
27.	γίγαρτον után	52 ^v γίγας <i>robustus in genesi</i>	γίγας <i>Gen.</i> 10.8.2, 9.1 (= <i>robustus Vulg.</i>)
28.	λύπη <i>tristitia</i>	147 ^r λυπός (sic!) <i>pro labore in pr<im>o genes<is></i>	λυπῶν <i>Gen.</i> 5.29.2 (= <i>laboribus Vulg.</i>)
29.	μώλωψ <i>iubex. cicatrix</i>	159 ^r <i>livor in pr<im>o genes<i></i>	εἰς μώλωπα <i>Gen.</i> 4.23.5 (= <i>in livorem Vulg.</i>)
30.	νοσιά <i>nidus, mansiuncula</i>	163 ^r <i>in genesi</i>	νοσσιὰς <i>Gen.</i> 6.14.2 (= <i>mansiuncula Vulg.</i>)
31.	<i>ad</i> σφυρήλατος <i>fabri-catus malleo</i>	231 ^r σφ<u>ρόκοπος <i>malleator in pr<im>o gen<esis></i>	σφυρόκοπος <i>Gen.</i> 4.22.2 (= <i>malleator Vulg.</i>)
32.	στενάζω <i>suspiro mellé</i>	222 ^r στένων <i>vagus in pr<im>o gen<esis></i>	στένων <i>Gen.</i> 4.12.2 (= <i>vagus Vulg.</i>)
33.	τρέμω <i>tremo</i>	239 ^r τρέμων <i>profugus in pr<im>o gen<esis></i>	τρέμων <i>Gen.</i> 4.12.2 (= <i>profugus Vulg.</i>)
34.	ἐπιθυμία <i>concupiscentia libido desyderium vaporatio ad deos</i>	90 ^v <i>pro consilio in pro<verbiis> Salom<onis></i>	ἐπιθυμία <i>Prov. Sal.</i> 10.24.2 (= <i>desiderium Vulg.</i>)
35.	ἐπιμέλ[ε]ια <i>cura, diligentia</i>	91 ^v ἐπιμέλεια <i>irrigatio in pro<verbiis></i>	ἐπιμέλεια <i>Prov. Sal.</i> 3.8.2 (= <i>inrigatio Vulg.</i>)
36.	θησαυρίζω <i>colloco</i>	112 ^v <i>custodio in prov<erbiis> sol<omonis></i>	θησαυρίζει <i>Prov. Sal.</i> 2.7.1 (= <i>custodiet Vulg.</i>), θησαυρίζεται 13.22.2 (= <i>custoditur Vulg.</i>)

Szócikkek Crastonus szótárában (Vicenza 1483)		Ugoletto lapszéli jegyzetei szerzői név és/vagy műcím megjelölésével	A jegyzettel ellátott szó valószínűsíthető előfordulási helye
37. κλοιός κύφων	133 ^v	<i>torques interpretatur Hierony<mi> in prov<erbia> sal<omonis></i>	κλοιόν Prov. Sal. 1.9.2 (= <i>torques Vulg.</i>) κλοιόν, <i>id est, torquem</i> Hieronymus, <i>Comm. in Is.</i> [!] 16.58.10
38. ταμείιον <i>promptuarium ubi reponuntur pecuniae domini</i>	232 ^v	<i>cellarium et horreum Hier<onymus> tract<ation>um</i> (kettős ponttal megjelölve)	τὰ ταμεία αὐτῶν πλήρη Ps. 143.13 (= <i>promptuaria eorum plena Vulg.</i>) <i>neque cellaria neque horrea</i> Hieronymus, <i>Tract.</i> (= <i>Breviarium</i>) 59.143.190
39. θυμός <i>animus. ira. furor. desyderium</i>	114 ^v	<i>erumna in ecc<lesias>te</i>	θυμοῦ Eccl. 2.23.2 (= <i>aerumnis Vulg.</i>)
40. περιφορά <i>revolutio. circumlatio</i>	192 ^v	<i>error ec<c>l<esias>te</i>	περιφοράν Eccl. 2.2.2 (= <i>errorem Vulg.</i>); περιφοράν 2.12.2 (= <i>erroresque Vulg.</i>); περιφοράν 7.26.1 (= <i>errorem Vulg.</i>)
41. προαίρεσις <i>propositum. voluntas</i>	202 ^r	<i>afflictio in ecc<lesias>te</i>	προαίρεσις Eccl. 2.17 (= <i>adfflictionem Vulg.</i>)
42. ὑστέρημα <i>posteratio</i>	248 ^r	<i>stultus in ecc<lesias>te</i>	ὑστέρημα Eccl. 1.15.2 (= <i>stultorum Vulg.</i>)

2. táblázat

Szócikkek Crastonus szótárában (Vicenza 1483)	Ugoletto lapszéli jegyzetei szerzői név és/vagy műcím megjelölésével	A jegyzettel ellátott szó valószínűsíthető előfordulási helye
Latin szerzők		
43. ἁφελής <i>simplex. frugalis</i>	43 ^r ἁφελ[ι]ῶς <i>simp<lici>ter utitur h<o>c vo<cabu>lo Porphyrio p<rim>o carminum com<menta>rio cum Horat<ius> iecur pro corde posuerit.</i>	<i>Iecur. Pro corde ἁφελῶς. Id est simpliciter.</i> Porphyrio, <i>Commentum in Horati Carmina</i> 1.13.4
44. λείψανον <i>reliquum</i>	143 ^v <i>Ter<entius> in Eun<ucho>: Abi tu, cistellam, Pythias, domo affer [ecfer cod.] cum monumentis. Donat<us> Monumenta pro quibus Graeci dicunt λείψανα παργονα (super παργονα signot scripto)</i>	<i>Haec sunt quae Graeci dicunt λείψανα παργονα Donatus, in Ter. Eun. 753</i> [σπάργανα Vatic. 1673 ***** <i>pgana</i> (<i>peregrina</i> T) TC ἐσπάργονα V κρεπBvδια P λείψανα παργονα editio princeps γνώρισματa καὶ σπάργανα Steph]
45. τρόφιμος <i>nutritus</i>	240 ^r <i>Don<atus> in Phor<mionem> Nam herilem filium trophimon dicunt atque haud scio an Latini quoque alumnnum dicere potuerint nisi hoc mallent.</i>	<i>Donatus, in Ter. Phorm. 39</i>
46. γλυκύπικρος <i>dulcis amarus</i>	53 ^r <i>epith<eton> amoris in Orpheo</i>	Orph. 361 fr. Kern = M. Ficino, <i>Commentarium in Convivium Platonis de amore</i> 2.8
47. πάλιν után	180 ^v <i>παλινψέστον (sic!) iterum rasa charta Cic<ero> et Cat<ullus> ho<c> voc<abul>o utuntur</i>	<i>in palimpsesto Cicero, Ad fam. 7.18.2</i> <i>in palimpsesto Catullus 22.5 (palimpsesto Parm. ed. palmisepto X and O palipsesto Ven. ed.)</i>
48. περιοχή <i>munitio. complexion</i>	191 ^v <i>argumentum (~ Voc. JP) ut apud Eumen<ium> pr<o> restaurandis scholis></i>	<i>argumenta Eumenius, Pro restaurandis scholis 21</i>
49. σκοπός <i>propositum</i>	218 ^r <i>scopus latine apud Suet<onium></i>	<i>pro scopo Suetonius, De vita Caesarum, Domitianus 19.1 [scopulo codices scopo Steph]</i>
50. ἐπινίκιον <i>praemium. celebritas p. habita victoria quod et latine epinicion dicitur</i>	92 ^r <i>ap<ud> <Suetonium?> (x-szel megjelölve)</i>	<i>epinicia Suet. Nero 43.2.13</i>
51. σαρκόω <i>incarno alá</i>	214 ^r <i>σάρκω quercus appellatur antiqua gr<a>ecia Pli<nus></i>	<i>sinus Saronicus... ita Graecia antiqua appellante quercum Plinius, Naturalis Historia 4.18.5</i>
52. στορέννυμι <i>sterno</i>	223 ^r <i>στορέα Plin xv. c. 16 xxxxxix</i>	<i>stramentis storeis Plinius, Naturalis Historia 15.16.59 (storeis vet.ed. solidis Mayhoff)</i>
53. ψίθυρος <i>loquax. stridulus mellé</i>	262 ^r <i>ψίαθος teges, storea storeae voc<abu>lo utuntur Livius et Hirtius</i>	<i>storias Hirtius (= Caesar), Bellum civile 2.9</i> <i>storea Livius, Ab urbe condita 30.3.9</i>

3. táblázat

	Oldalszámok Crastonus szótárában	Ugoleto jegyzetei	A jegyzetek feltételezhető forrásai
54.	53 ^v	γλώπτω <i>fullo, polio</i>	<i>Glossarium Graeco-latinum</i>
55.	70 ^v	ἔγκολπος <i>insinitus</i>	

4. táblázat

	Szócikkek Crastonus szótárában	Ugoleto jegyzetei hivatkozás nélkül	A jegyzetek feltételezhető forrásaként szolgáló szöveghelyek
56.	ἄρραβών <i>pignus</i>	35 ^v <i>arra latine d<icitu>r</i>	(talán Gellius, <i>Noctes Atticae</i> 17.2.21) <i>sed nunc 'arrabo' in sordidis verbis haberi coeptus ac multo videtur sordidius 'arra'</i>
57.	ἄρητήρ <i>sacerdos</i>	36 ^v ἀπό τῆς ἀρχῆς.	(valószínűleg <i>Ilias</i> 1.11) ἄρητήρ
58.	(a jobb oldali margón önmagában)	45 ^r <i>canis scit si licet? (vagy lux? – alig olvasható) ut diabolus</i>	
59.	γένος <i>genus</i>	52 ^r <i>stirps suboles generatio germino .nn. (a betűk felett vízszintes vonalak – számok jelzésére?)</i>	<i>Eccl.</i> 1.4.1?
60.	γόος <i>luctus</i>	54 ^r <i>Et κωκυτός qui cognata (?) qui l. medium est inter . κ . et . χ . (a rövidítéseket nem tudom feloldani)</i>	(feltételezhetően <i>Hec.</i> 84) ἵξει τι μέλος γοερὸν γοεραῖς
61.	δαιρεικός <i>darius</i> mellett	56 ^r δαρόν <i>diu dicitur et</i> δηρόν	(feltételezhetően <i>Hec.</i> 183) μὴ κρύψῃς δαρόν
62.	διαυλος <i>cursus. certamen</i>	61 ^v <i>aestus actionis</i>	(minden bizonnyal <i>Hec.</i> 29) πολλοῖς διαύλοις κυμάτων φορούμενος
63.	δίφρος <i>sella curulis. Sedes</i>	64 ^r <i>atque il palco del carro</i>	(gyakori szó, de „kas” jelentésben ritka, szinte csak Homérosznál, <i>pl. Il.</i> 3.262) πὰρ δὲ οἱ Ἀντήνωρ περικαλλέα βήσετο δίφρον
64.	ἐπίσημος <i>insignis insignitus sculptus</i>	92 ^r (a lap alján) ἐπίσημος <i>p<ropri>e insignatum argentum</i> ἄσημον <i>non signatum</i> παράσημον <i>dubium adulteratum</i>	(talán <i>Hec.</i> 379) δεινὸς χαρακτήρ καπίσημος ἐν βροτοῖς + <i>Glossarium Graeco-latinum?</i>
65.	θεόδητος <i>a deo aedificatus</i>	111 ^r <i>a</i> δομέω	(minden bizonnyal <i>Hec.</i> 23) βωμῷ πρὸς θεοδήτῳ πίτνει
66.	ἰξύς <i>lumbus</i> mellett	117 ^v ἰξίαι <i>varices</i>	(orvosi szövegekben gyakran használt kifejezés)
67.	κομίζω <i>capio</i> etc.	135 ^r κομιστήρ <i>adductor, apportator</i>	(valószínűleg <i>Hec.</i> 222) ἡμᾶς δὲ πομποὺς καὶ κομιστήρας κόρης τάσσουσιν εἶναι

Szócikkek Crastonus szótárában	Ugoletó jegyzetei hivatkozás nélkül	A jegyzetek feltételezhető forrásaként szolgáló szöveghelyek
68. κυφών	140 ^v <i>columbar lat<ine></i>	(valószínűleg Plautus, <i>Rudens</i> 887) <i>nam in collumbari collus haud multo post erit;</i> (vagy kevésbé valószínű módon Festus, <i>De significatione verborum</i> 169.7--11) <i>Plautus: 'non ego te novi, navalis scriba, columbar inpudens'</i>
69. κ mellett	141 ^r κύω κυέω <i>praegnans sum et osculor. Inde canis</i>	saját kútfőből?
70. κόπη <i>ansa. remus. manubrium</i>	141 ^v <i>capulus</i>	több tucat szerző használja, így pl. Festus 348.6: < <i>Labeo ait cultrum</i> > ... <i>vincto ad ca<pulum argento auroque></i>
71. λήμμα (sic!) βουλή φρόνημα	144 ^v <i>poetice</i>	drámaírók és ión prózaírók által gyakran használt alak
72. λήψις <i>captio</i>	144 ^v <i>perceptio</i>	gyakorisága miatt azonosíthatatlan
73. λιάζω	144 ^v λιάζομαι <i>poetice fugio</i>	(minden bizonnyal <i>Hec.</i> 98) σπουδῇ πρὸς σ' ἐλιάσθην
74. λιγαίω <i>strideo</i>	144 ^v <i>poetice</i> τὸ ὕμνω	gyakorisága miatt azonosíthatatlan
75. λοβός <i>fibra. pars inferioris iecoris</i>	145 ^v <i>siliqua</i> (~ <i>Voc.</i> JP) <i>loba lat<ine></i>	gyakorisága miatt azonosíthatatlan
76. beside λυκίη <i>pellis lupina</i>	147 ^r λυκοφάντης <i>est genus virgulti seu fruticis</i>	(feltételezhetően Plut. <i>Apophtheg. Lac.</i> 237 B8) (<i>Sieveking</i> apparátusa szerint a λυκοφάνος szónak ez a helytelen változata csak a Σg kéziratokban fordul elő)
77. ν mellett a margón	159 ^r νάω <i>fluo inde</i> ναίς (litterae α littera η superscripta)	lásd νασμός
78. νασμός <i>imber deluvium</i>	159 ^v νασμός <i>etiam sig<nifica>tur torrens et profluvium</i> νάω <i>fluo unde naiades</i>	(valószínűleg <i>Hec.</i> 153) δειρῆς νασμῶ μελαναυγεῖ
79. νηίς <i>nais</i>	162 ^r <i>sup<ra></i> νασμός	lásd νασμός
80. ξένιον <i>xenium</i>	164 ^v E (kettős ponttal azonosító jelként) <i>pe<regri>num lat<ine></i>	gyakorisága miatt azonosíthatatlan
81. ad πέρθω <i>populor</i>	190 ^r πέρθω <i>destruo</i> πορθέω <i>depopulor</i>	gyakorisága miatt azonosíthatatlan
82. πληγή <i>plaga.</i>	<i>in pl<ura>li verbera</i>	gyakorisága miatt azonosíthatatlan (Ugoletó jegyzete minden bizonnyal arra vonatkozik, hogy a szó többes számban is ugyanazt jelentheti, mint egyes számban)

Szócikkek Crastonus szótárában	Ugoletto jegyzetei hivatkozás nélkül	A jegyzetek feltételezhető forrásaként szolgáló szöveghelyek
83. beside πρακτικός	201 ^r πρακτήρ <i>actor</i> . (~ <i>Voc.</i> JP) tractator aptus ad agendum	saját kútfőből?
84. προπετής <i>protervus</i>	204 ^v προπετής <i>protervus</i> (~ <i>Voc.</i> JP) qua... (illegible) <i>prociduus: a πίπτω ut πέτομαι</i>	(feltételezhetően <i>Hec.</i> 150) τύμβω προπετή φοινισσομένην, lásd még νασμός
85. προσωπεῖον <i>persona. vultus.</i>	207 ^r <i>oscilla e.</i>	(minden bizonnyal Vergilius, <i>Georgica</i> 2.389 és Servius kommentárja <i>ad locum</i>) <i>et te, Bacche, uocant per carmina laeta, tibi que oscilla ex alta suspendunt mollia pinu.</i>
86. πτάω <i>volo</i>	208 ^v πτάπτω (sic! πταίω helyett) <i>terreo et exilire facio</i>	(feltételezhetően <i>Hec.</i> 179) μ' ὥστ' ὄρνιν ... ἐξέπταξας
87. σκεπτόμαι <i>considero</i>	217 ^v σκοπτέον (sic! σκεπτέον helyett) <i>ad animadvertendum (?)</i>	saját kútfőből?
88. τητάω <i>privo</i>	236 ^v τητώμενος <i>orbatus</i>	(minden bizonnyal <i>Hec.</i> 324) νύμφαι τ' ἄρίστων νυμφίων τητώμεναι, lásd még a νύμφη-hez és νυμφίος-hez írt jegyzeteit
89. φθίνω	251 ^r φθίμαι <i>ut φθίαμαι et pro syncopat. φθίμενος corrupte</i>	(feltételezhetően <i>Hec.</i> 137) φθιμένων, lásd még az οἰχομαι-hoz írt jegyzeteit is
90. χορηγός	259 ^v <i>Dux scenae cui licet ludos exhibere</i>	saját meghatározás? (mely eltér az <i>Et. Gud.</i> , a <i>Suda</i> vagy más ókori lexikonok definíciójától)
91. χραίνω <i>polluo</i>	260 ^v κραίνω <i>perficit</i>	(valószínűleg <i>Hec.</i> 366 félrefordítása:) λέχη δὲ τὰ μὲν δοῦλος ὠνητὸς πόθεν χρανεῖ, lásd még a κραίνω-hoz írt jegyzeteit is

5. táblázat

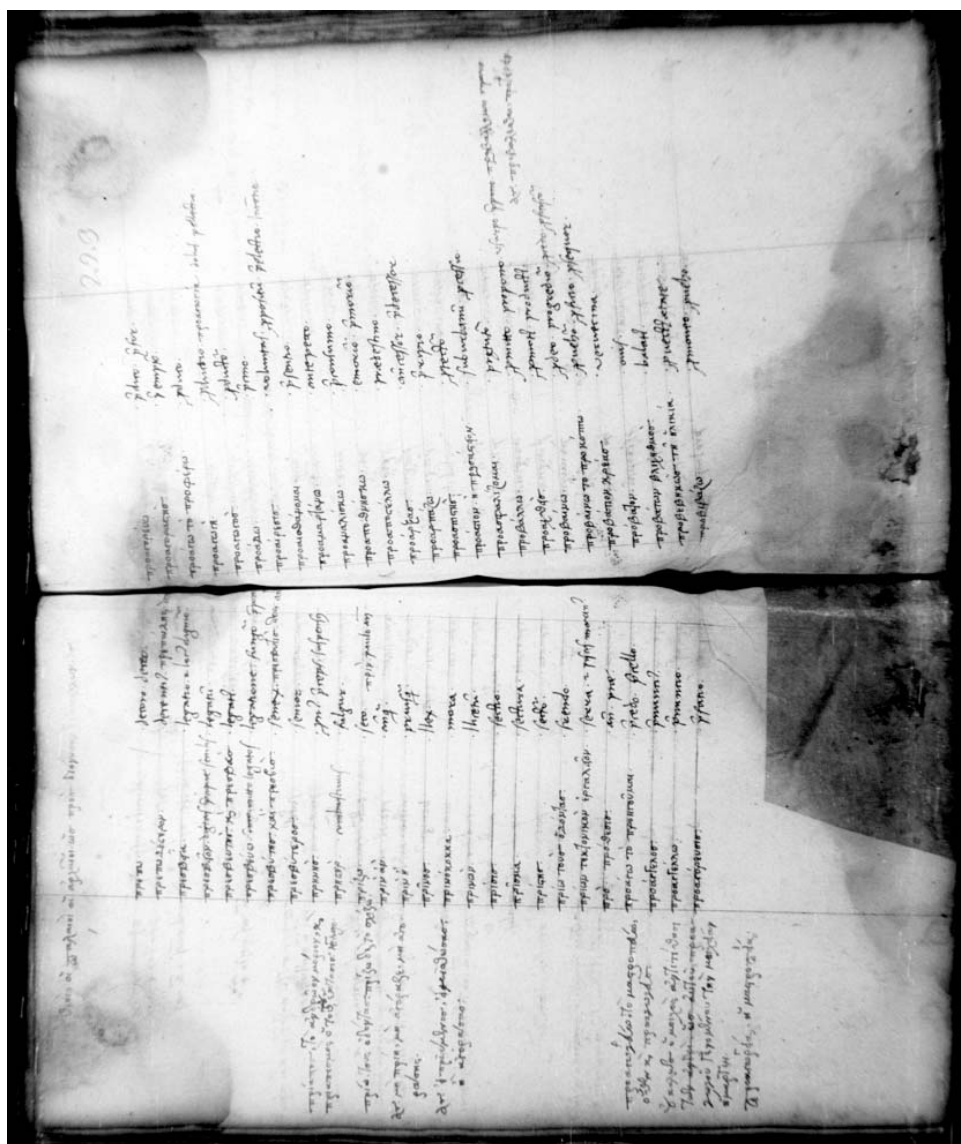
	Ugoletó hivatkozásainak a száma	A hivatkozott, illetve valószínű forrásnak tekinthető művek	A mű Bibliotheca Corvinában meglévő példányának a jelzete	Ugoletó saját könyvei (1516-os inventárium tételi alapján)
1.	Passim (több mint ezer szócikk)	<i>Vocabularium J.</i> Pannonii	ÖNB Suppl. gr. 45	
2.	12 (+ több tucat a <i>Vocabularium JP</i> közvetítésével)	Aristophanés, <i>Plutus</i>	ÖNB Phil. gr. 289?	220-as tétel: Aristophanes cum comm. (ed. pr. 1498 Velence)
3.	18 (+ 13 hivatkozás nélkül)	Euripidés, <i>Hecuba</i>		225. Euripidis <i>tragoediae</i> (ms.)
4.	3	Theokritos, <i>Idyllia</i>		235. Theocriti <i>eclogae</i> (ed. pr. 1495 Velence), 264. <i>Bucolica</i> Theocriti (ms.)
5.	(2)	<i>Glossarium Graeco- latinum</i>	eddig ismeretlen (= Topkapi Sarayi Müzesi, Kütüphane, 23?)	221. <i>Vocabulista</i> (ms.), 229. <i>Vocabulista</i> (ms.), 234. <i>Vocabulista</i> (ms.)
6.	1	Horatius, <i>Carmina</i> + Porphyrio, <i>Commentum in Horati Carmina</i>	Milano BT Ms. 818	17. Horatius cum comm. (ed. 1485-86 Milano), 125. Comm. Horatii (ms.), 147. Comm. in Hor. (ms.), 199. Comm. in Hor. (ms.)
7.	16 (+ 1)	<i>Septuaginta</i> , <i>Genesis</i> : 8, <i>Proverbia Salomonis</i> : 4, <i>Ecclesiasticus</i> : 4, <i>Psalms</i> : (1)	eddig ismeretlen	179. <i>Genesis</i> (ms.), 228. <i>Psalms</i> (ms.)
8.	2	Terentius, <i>Comoedia</i> + Donatus, <i>Commentaria in Terentii comoedias</i> (editio princeps)	eddig ismeretlen	21. Terentius cum comm. (ed. pr. 1472 Roma?)
9.	20 felett (<i>Vocab. JP</i> közvetítésével)	Aristophanés, <i>Nubes</i>	eddig ismeretlen	220. Aristophanes cum comm. (ed. pr. 1498 Velence)
10.	1	Catullus, <i>Carmina</i>	Editio Parmensis eddig ismeretlen; vagy ÖNB, Cod. Lat. 224?	18. Tibull., Catull., Prop. sine comm. (ed. 1481 Reggio)
11.	(1)	<i>Plautus, Rudens</i>	Budapest OSzK Clmae 241; ÖNB Cod. Lat. 111	167. Plautus (ms.), vö. még 74. Plautus cum comm. (ed. 1510 Parma)
12.	(1)	<i>Lexicon</i> (egynyelvű)	eddig ismeretlen (vagy esetleg a fentebb említett szótárral azonos)	216. <i>Etymologicum magnum</i> (ed. pr. 1499 Velence)
13.	1	Hieronimus, <i>Commentaria in Isaeam</i>	eddig ismeretlen	
14.	1	Hieronimus, <i>Breviarium in Psalmos David</i>	Párizs, BN Cod. Lat. 16, 839	

Ugoletó hivatkozásainak a száma	A hivatkozott, illetve valószínű forrásnak tekinthető művek	A mű Bibliotheca Corvinában meglévő példányának a jelzete	Ugoletó saját könyvei (1516-os inventárium tételi alapján)
15. (1)	Plutarchos, <i>Apophthegmata Laconica</i>	eddig ismeretlen	147. Plut., <i>Apophthegmata</i> , Lat. interprete Fr. Philelpho (ms.)
16. 2 (+1 Theocritus-szal közös hivatkozás)	Plinius, <i>Naturalis Historia</i>	Vatikán BAV Vat. Lat. 1951	109. Plinius (ed. 1476 Parma?), 150. Plinius (ms.)
17. 2	Suetonius, <i>Vitae Caesarum</i>	Velence BNSM Ms. 3585; Budapest EK Cod. Lat. 13; Roma, Vatikán, Ottob. Lat. 1562	2. Suetonius, <i>De vita XII Caesarum</i> (ed. 1470 Roma), 83. Suetonius cum comm. (ed.?), 126. Suetonius (ms.)
18. 1	Appianus, <i>De bellis civilibus et de bello celtico</i> . Ford. Pietro C. Decembrio (ed. 1472), vagy <i>De civilibus Romanorum bellis</i> . Ford. Niccolò Fonizio (1460-1470), vagy Appianus, <i>De bello Celtico</i> (görög eredeti)	eddig ismeretlen ÖNB Cod. Lat. 133; Firenze Laur., Plut. 68.19 eddig ismeretlen	52. Appianus, <i>De bellis civilibus et de bello celtico</i> (ed. 1472 Velence), 75. Appianus, <i>De bellis civilibus</i> (ed.?)
19. 1	Cicero, <i>Ad familiares</i>	Dresden SL Dc 115	157. Ciceronis <i>epistulae</i> (ms.)
20. 1	Eumenius, <i>Pro restaurandis scholis</i>	Budapest EK Cod. Lat. 12; vagy editio princeps (1482)?	91. Panegyricus Puteolanus (ed. pr. 1482 Milano)
21. 1	Hirtius, <i>Bellum civile</i>	Budapest EK Cod. Lat. 11	1. <i>Commentaria Caesaris</i> (ed. 1469 Milano?)
22. 3 (+1)	Homéros, <i>Ilias</i>	elveszett (vagy = no. 334. CSAPODI 1973, "Ippolyto de Aragona's listája"?)	219. <i>Ilias Homeri</i> (ed. pr. 1495 Velence)
23. 1	Livius, <i>Ab urbe condita</i>	New York PL Sp. C. 27; Verona BC Cod. Lat. CXXXVI. 124	62. Livius (ed. 1469 Roma?), 158. Livius, <i>Ab urbe cond., de secundo bello punico</i> (ms.)
24. 1	Orphikus himnuszok, 361 tör. Kern = Ficino, <i>Commentarium in Convivium Platonis de amore</i>	ÖNB Cod. Lat. 2472	
25. (1)	Vergilius, <i>Georgica</i> Vergilii <i>Opera</i> cum commentariis Servii, Donati, Landini	ÖNB Cod. Lat. 92 Innsbruck UB Inc. 109. G. 8	15. Vergilius cum comm. (ed. 1491 Velence), 141. Vergilius cum comm. Servii (ms.)
26. 6 (Voc. JP közvetítésével)	Xenophón, <i>Anabasis</i>	eddig ismeretlen	251. Xenophon (ms.)

[illegible]

πρίαμος . οθ . δ .

priamus.

hic antea podarces dictus est: teste ly
cophrone.

πρίαπος . ου . δ .

priapus.

πρίω . ι . ισω . ω . ικα .

seco. acti. accu. iung.

πρίμ .

prius. antea.

πρίμος . οθ . δ .

arbusculum ex quo nascitur la grana

πρίμη .

priusquam.

πρίμος . ου . δ .

iliceus.

πρίμος . ου . δ .

ilex. lentiscus.

πρίω . ι . ισω . ω . ικα .

seco. dirupo. acti. accu. iungi.

πρίω . ι . ισω . ω . ικα .

seta. & p. / s. / marinus.

πρό .

ante. geni. iungi.

προαγορένω . ι . ένσω . ω . προείρηκα .

prædico. acti. accu. iungi.

προάγω .

præcedo. neu. accu. iung.

προαγωγέως . έος . δ .

leno.

προαγωγέω . ι . ένσω . ω . ευκα .

lenocinor. prostitu. acti. acc. iu

προαιρέομαι . ι . ήσομαι . ω . ήμαι .

eligo. imperio. depo. accu. iung.

προαίρεσις . ιος . ή .

propositum. voluntas. aph. h. o. i. as.

προαίτιόμην . ι . ήσομαι . ω . ήμαι .

præsentio

depo. geni. iung.

προαίτιόμαι . ι . ήσομαι . ω . ήμαι .

causor. depo. accu. iung.

προκούω . ι . ουσω . ω . ουκα .

ante audio. acti. geni. & accu. iung.

προάλης . έος . δ . ή .

κατάμνησ .

προαμύνω . ι . ουνω . ω . ουμαι .

protego. acti. accu. iungi.

προαμύνω . ι . ουνω . ω . ουμαι .

π . προαβέβλημαι .

præcludi

um facio.

προαπατίζω . ι . ήσω . ω . ήμαι .

prius defatigor. neu. absol.

προαφειογ . ου . τδ .

suburbium.

προαύλιογ . ου . τδ .

præmium sonandi.

προάυλιογ . ου . τδ .

προπύλαιογ .

προαφίγμαι . ι . ήσω . ω . ήμαι .

ante tempus discedo. neu. absol.

προβήμω . ι . ωροβήσομαι . ω .

προβέβηκα .

precedo. procedo.

προβήμω . ι . ωροβήσομαι . ω .

proficio. neu. ablo.

προβήμω . ι . ωροβήσομαι . ω .

reparo.

προβήμω . ι . ωροβήσομαι . ω .

προβέβηκα .

præcedo. usurpo. p

προβήμω . ι . ωροβήσομαι . ω .

probo. acti. accu. iung.

προβήμω . ι . ωροβήσομαι . ω .

proventus.

προβήμω . ι . ωροβήσομαι . ω .

ouinus hinc probatica piscina i euā

προβήμω . ι . ωροβήσομαι . ω .

gelio. quoniam sacerdotes i ea oues lita

προβήμω . ι . ωροβήσομαι . ω .

das lauabant. πρόβατογ ενι ουε

προβήμω . ι . ωροβήσομαι . ω .

significat.

προβήμω . ι . ωροβήσομαι . ω .

ouicula.

προβήμω . ι . ωροβήσομαι . ω .

menditor ouium.

Τὰς τ' αἰν. Ἀβι tu cistella pythias domo offre cu monumentis Donat.
 Μονυμεντα Ἀβι τ' αἰν. Διφάρα παροῖα

λεῖριδν. ου. τδ.	λεσ.
λεῖριδς. ου. δ.	prædabilis.
λεῖτουργία. μ. ἡσω. ω. ἡκα.	ministro. neu. dat. iung.
λεῖτουργία. αε. ἡ.	ministerium.
λεῖτουργδε. ου. δ.	publicus operator. minister.
λεῖχην. ηρος. δ.	impetigo.
λεῖχω. μ. εἶω. ω. εἶχα	lingo. act. accu. iung.
λεῖψαρον. ου. τδ.	reliquum. reliquia.
λεῖψυδρία. αε. ἡ.	defectus aquæ.
λέωσις. ιος. ἡ.	evacuatio. resolutio.
λεκάνη. ης. ἡ.	pelvis.
λεκάνιον. ου. τδ.	pelvis cibis delicatus ferculum.
λεκτικὸς. δὺ. δ. λεκ/ικ	eloquens. dicax.
λέκτρον. ου. τδ.	lectus.
λέκυσσώλης. ου. δ.	uenditor leguminum.
λέκυσσώλης. ιος. ἡ.	uenditrix leguminum.
λέκυσος. ου. δ.	putamen ouis. pila.
λελέχω. λάχω.	fortitus fuero.
λελύω.	uetro. quarto. act. accu. iung.
λελινέμερος. ου. δ.	calidus. incitatus.
λελόγχα.	fortitus sum a λογγάμω.
λέμβος. ου. δ.	lembus.
λεξικδν. ου. τδ.	vocabularium.
λέξις. ιος. ἡ.	dictio. modus dicendi.
λεοντή. ης. ἡ.	pellis leontis.
λέπαινα. τδ.	coria læta circa pectus equorū.
λέπας. τδ.	promontorium.
λέπας. εἰδος. ἡ.	genus ostrei uel piscis.
λεπίω.	λέπω
λεπίδωτες. ου. δ.	squamatus.
λεπίω. μ. ἰσω. ω. ικδ.	decortico. neu. accu. iung.
λεπίς. ἰσος. ἡ.	lana. squama. ποικίλ.
λεπίσμα. ατος. τδ.	cortex.
λέπρα. αε. ἡ.	lepra.
λεπράς. εἶδος. ἡ.	aspera. alia alba.
λεπρὸς. ου. δ.	leprosus.
λεπρόμαι. μ. εἰσώ. π. αμαί.	lepram parior.
λεπτέρως. ου. δ.	gracilis.
λεπτὸς. ου. δ.	tenuis. minutus.
λεπτότης. ητος. ἡ.	tenuitas. paruitas.
λεπτοουργία. μ. ἡσω. ω. ἡκα.	sculpo. lauoro di tersa. neu. abso. λεπτοურν
λεπτύγω. μ. υγῶ. ω.	attenuo. comminuo. act. accu. iung.
λέπυρον. ου. τδ.	reſta.
λέπω. μ. εἶω. ω. εἶφα.	decortico.

λεπτέρως βιγδωσι
 λεπτόδος ἀσπερ

231

σφιμ·ήρος·δ.

cuneus: qñ ligna scinduntur.

σφιμωσι·ιοε·ή.

densitas.

σφιμ·κδ·δ.

uespa.

σφιγγ·α·μ·ιγξ·α·π·χδ.

stringo.complector.acti.acc. iungi.

σφιφ·γδ·ε·ή.

sphinx.

σφικαε.

genus auis.

σφιδρα.

ualde.

σφοδρα·αε·ή.

uehemens.

σφοδρδ·δ·δ·δ.

nehemens.

σφοδρδ·ι·ε·ή·τοε·ή.

uehementia.

σφοδρδ·α·δ·δ·δ·δ.

articulum.

σφοδρδ·α·δ·δ·δ·δ.

internodium spinæ.

σφοδρδ·α·δ·δ·δ·δ.

suus.

σφοδρδ·α·δ·δ·δ·δ.

insignio.sigillo.occludo.acti.acc.tū.

σφαγιε·ι·οε·ή.

balteus sigillū.signaculū.

σφοδρδ·α·δ·δ·δ·δ.

iuuenesco,uigeco.neu.abol.

σφοδρδ·α·δ·δ·δ·δ.

pulsus.

σφοδρδ·α·δ·δ·δ·δ.

fallo.moueor a palpo.

σφοδρδ·α·δ·δ·δ·δ.

malleus.

σφοδρδ·α·δ·δ·δ·δ.

fabricatus malleo.

σφοδρδ·α·δ·δ·δ·δ.

p'anta pedis.tallus.

σφοδρδ·α·δ·δ·δ·δ.

iplos.

σχαλαμ·οι.

C.cum.X.

faut fucorum.

σχαλαμ·οι.

impelletur.

σχαλαμ·οι.

ratis.

σχαλαμ·οι.

rem ruditer incipio. id est grosso.

σχαλαμ·οι.

neu acc.iungi.

σχαλαμ·οι.

prope.fere.

σχαλαμ·οι.

eu te ληε.

σχαλαμ·οι.

deprope.

σχαλαμ·οι.

detineo.cooperio.

σχαλαμ·οι.

macero.acti.acc.iungi.

σχαλαμ·οι.

habitus.

σχαλαμ·οι.

miserabilis.

σχαλαμ·οι.

miser impius.infestus.

σχαλαμ·οι.

qui pōt aliis inferre malum.

σχαλαμ·οι.

habeo.teneo prohibeo.detineo.

σχαλαμ·οι.

tolero.acti.acc.iungi.

σχαλαμ·οι.

modus signa habitus.gradus.

σχαλαμ·οι.

species.forma.schema.

τίς· τοῦ τίμος· ὁ· ἡ·	quis.
τίσις· ἰοα· ἡ·	poena ultio· punitio.
τίσιφορῆ· ἡ· ἡ·	tisiphone.
τίτιμω· ἡ·	tendo· extendo. γὰρ τίμιος.
τίταρος· οὐ·	titanus mons thetaliae a candore dictus.
τίταρος· οὐ· ὁ·	calx.
τίτη· ἡ· ἡ·	nux.
τίτθου· οὐ· τὸ·	mamma.
τίτρωσκω· ἡ· τρώσκω· ἡ· τέτρωκα· ἡ·	uulnero· acti. acc. iungi.
τίτύσκομαι·	obseruo· tendo.
τίω· ἡ· ἰώ· ἡ· ἡ·	honoro· soluo· acti. acc. iungi.
Υ· cum· Λ·	
τλάω· ἡ· τλῶ· ὁ·	tolerans.
τλάω· ἡ· τλήσω· ἡ· ἡ·	tolero.
τλήω· ἡ· τλήω· ἡ· ἡ·	tolera.
τλήω· ἡ· τλήω· ἡ· ἡ·	tolero· acti. acc. iungi.
τλήω· ἡ· τλήω· ἡ· ἡ·	patientia.
τλήω· ἡ· τλήω· ἡ· ἡ·	miser patiens.
τλήω· ἡ· τλήω· ἡ· ἡ·	tolerabilis.
Υ· cum· Μ·	
τλάω· ἡ· ἀφω· ἡ· ἡ·	scindo· acti. acc. iungi.
τμήλη· ἡ·	caelum.
τμήτικος· ὁ· ὁ·	acutus. i. taglientis.
τμήμα· ἡ· τός· τὸ·	particula.
τμήσις· ἡ· ἡ· ἡ·	sectio· scissio· divisio· clades· belli.
	figura cum dictione composita.
	diuiduntur. i. tmesis.
	incisibilis κοπ τός.
	Tmolus mons lydiae.
Υ· cum· Θ·	
τός· ἡ·	hoc.
τὸ ἐλαττον·	saltem.
τὸ ἐξ ἀρχῆς·	ab initio.
τὸ ἐν·	ubi.
τὸ ἐν·	ergo.
τοίγαν· ἡ·	exteri.
τοίγαν· ἡ·	igitur.
τοίος· ὁ· ὁ·	talis.
τοίος· ὁ· ὁ·	

τράφορ ἁπλοῦς &
κράφορ σύνθετος
officina fallaxia.

τοίγαν ἁπλοῦς ἡ
sine finem.

[illegible]

